

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Жаб'як Світлана Йосипівна

УДК 338.46:332.12+351/354 (477)

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
**КУЛЬТУРНИЙ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ У КОНТЕКСТІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Публічне управління та адміністрування
281 «Публічне управління та адміністрування»

_____ **С.Й. Жаб'як**

Науковий керівник: Малімон Віталій Іванович, к.держ.упр., доцент

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри,
д.держ.упр., професор

_____ **І.П. Лопушинський**

Рецензент:

д.держ.упр., професор

_____ **І.П. Лопушинський**

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Івано-Франківськ – 2024

АНОТАЦІЯ

Жаб'як С. Й. Культурний та інтелектуальний капітал у контексті забезпечення національної безпеки України. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2024.

У дослідженні висвітлено сутнісні характеристики людського капіталу, а саме – культурного та інтелектуального капіталу як складових національної безпеки. Розкрито основні механізми розвитку культурного й інтелектуального капіталу нації.

Проведено детальний аналіз шляхів забезпечення культурної та інтелектуальної безпеки як підґрунтя національної безпеки. Запропоновано механізми покращення стану культурної і інтелектуальної безпеки України як головних чинників її національної безпеки.

Матеріали роботи будуть корисними для удосконалення діяльності владних органів, при розробці проєктів культурного та освітнього розвитку, а також, можуть бути використані у процесі професійного навчання публічних службовців.

Ключові слова: людський капітал, культурний капітал, інтелектуальний капітал, національна безпека.

ANNOTATION

Zhabiak S. Y. Cultural and intellectual capital in the context of ensuring national security of Ukraine. – Manuscript.

Master's thesis in speciality 281 «Public management and administration». – Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. – Ivano-Frankivsk, 2024.

The study highlights the essential characteristics of human capital, namely, cultural and intellectual capital as components of national security. The main mechanisms for the development of cultural and intellectual capital of the nation are revealed.

A detailed analysis of the ways to ensure cultural and intellectual security as the basis of national security is carried out. The mechanisms for improving the state of cultural and intellectual security of Ukraine as the main factors of its national security are proposed.

The materials of the work will be useful for improving the activities of government agencies, developing cultural and educational development projects, and can also be used in the process of professional training of public servants.

Key words: human capital, cultural capital, intellectual capital, national security.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ.....	9
1.1 Сутнісні характеристики понять «людський капітал», «культурний капітал», «інтелектуальний капітал».....	9
1.2 Культурний та інтелектуальний капітал як фундамент національної безпеки.....	19
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК СКЛАДОВИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	31
2.1 Законодавче забезпечення розвитку культурного та інтелектуального капіталу.....	31
2.2 Фінансове забезпечення культурно-інтелектуального розвитку України.....	38
2.3 Проблемні аспекти забезпечення розвитку культурного та інтелектуального капіталу.....	48
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ВАЖЛИВИХ СКЛАДОВИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	56
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми. Ми живемо у час розвитку інформаційних технологій, глобалізації усіх суспільних процесів, зміни моральних, ідеологічних орієнтирів. В таких умовах вкрай важливо зберегти свою національну ідентичність, етнічно-культурну винятковість. Водночас, однією з пріоритетних цілей міжнародних відносин є підтримка конкурентоздатності науки та культури, освіти і мистецтва. Адже, не слід забувати, що в сучасному світі еліта багатства поступово витісняє еліта знань. Отже, правлячій еліті суспільства необхідно, усвідомивши це, якомога більше сприяти розвиткові культури та освіти України, формуванню вітчизняної культурно-інтелектуальної еліти, котра могла б гідно представляти українську націю у міжнародному просторі.

Гарантування національної безпеки являється найважливішим завданням публічного управління на яке спрямовуються усі дії публічної влади. Оскільки поняття національної безпеки є досить широким поняттям, яке включає у себе безліч складових, то і розгляд таких її складових, як культурно-інтелектуальний капітал й шляхи забезпечення культурної та інтелектуальної безпеки зумовлюють актуальність даного дослідження.

Сьогодні питання національної безпеки особливо актуальні для нашої держави. А розгляд механізмів її забезпечення крізь призму розвитку й нагромадження культурного та інтелектуального капіталу, здатний бути корисним для вдосконалення діяльності органів публічної влади, покращення її ефективності та максимальній відповідності національним потребам, що є надзвичайно важливим для демократичної держави.

Без збереження культурного та інтелектуального капіталу немає нації. А без його розвитку і збагачення важко говорити про відповідний високим стандартам рівень суспільства, а також про високі позиції у міжнародних рейтингах.

Отож, розгляд культурного та інтелектуального капіталу як підґрунтя національної безпеки країни, дає можливості виокремити нові шляхи забезпечення культурної і інтелектуальної безпеки задля збереження національної безпеки України, окресливши головні стратегічні напрями провадження гуманітарної політики й діяльності органів публічної влади у сфері культури та освіти.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження, пов'язані з визначенням сутності культурного та інтелектуального капіталу, їх структури та можливостей ефективного використання, беруть свій початок з другої половини ХХ століття. Вагомий внесок у розвиток теорії інтелектуального капіталу зробили такі науковці, як Е. Брукінг, Дж. Гелбрейт, Л. Едвінсон, М. Мелоун, Т. Стюарт, К-Е. Свейбі та ін. В Україні дослідженням питань, пов'язаних з проблематикою інтелектуального капіталу, займалися О. Бутнік-Сіверський, І. Журавльова, О. Кендюхов, Т. Коломієць, О. Літвінов, І. Ревак, Л. Чупрій, А. Чухно та ін. Їхні дослідження мають вагоме значення і слугують основою для формування сучасної парадигми функціонування і розвитку інтелектуального капіталу.

Питання формування та збереження культурного капіталу досліджували такі науковці, як А. Борканюк, Д. Дзвінчук, І. Лопушинський, В. Малімон, Л. Максим'як, А. Ручка та інші.

Мета дослідження – дослідити важливість культурного та інтелектуального капіталу в контексті забезпечення національної безпеки України.

Завдання дослідження:

визначити сутнісні характеристики понять «людський капітал», «культурний капітал», «інтелектуальний капітал»;

окреслити вплив культурного та інтелектуального капіталу на стан національної безпеки;

з'ясувати механізми забезпечення культурної й інтелектуальної безпеки;

виокремити проблемні аспекти розвитку культурно-інтелектуального капіталу України;

розкрити способи забезпечення культурної та інтелектуальної безпеки як важливих складових національної безпеки України;

запропонувати шляхи збереження та розвитку культурно-інтелектуального капіталу нації.

Об'єктом дослідження є національна безпека країни.

Предметом дослідження є культурний та інтелектуальний капітал як підґрунтя національної безпеки України.

Методологічну основу роботи склали: метод аналізу, як основний засіб одержати знання про сутність тих чи інших явищ в управлінському процесі та їх вплив на розвиток освітньої й культурної сфери; метод спостереження, котрий допоміг визначити головні проблемні аспекти забезпечення культурно-інтелектуального капіталу; метод індукції, як спосіб дослідити стан і процеси сфер культури та освіти, починаючи з культурних і освітніх закладів та закінчуючи розглядом усієї сфери загалом; метод дедукції, котрий допоміг визначити спершу загальні принципи управління культурною та освітньою сферами, а потім перейти до вивчення конкретних механізмів забезпечення культурно-інтелектуальної безпеки. Також в роботі застосовувалися методи синтезу і порівняння задля більш детального розгляду досвіду зарубіжних країн; метод прогнозування, як засіб визначення, на основі передбачень, шляхів та способів покращень і розвитку сфер освіти та культури; метод аналогії – в дослідженні процесів розвитку культурно-інтелектуального капіталу нації.

Наукова новизна роботи полягає у формуванні пропозицій щодо збереження та примноження культурно-інтелектуального капіталу української нації.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання матеріалів дослідження в діяльності органів публічної влади, під час розробки проектів культурного і освітнього розвитку держави та регіонів, в навчальній практиці, а також для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Структура роботи. Логіка проведеного дослідження зумовила **структуру роботи**: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 72 сторінки. Список використаних джерел містить 64 найменування, у тому числі 10 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

1.1 Сутнісні характеристики понять «людський капітал», «культурний капітал», «інтелектуальний капітал»

У наш час інформаційних технологій та значного інтелектуально-технологічного розвитку великого значення набувають не лише традиційні підходи до економічного розвитку держави та суспільства загалом, а й нові принципи такі, як якісні перетворення суспільних процесів шляхом вдосконалення якості освіти, науки, підняття загального культурного рівня громадян, естетичних вимог різних соціальних груп. Адже, як відомо, добробут та якість життя населення визначаються не лише наявністю матеріальних чинників, а й можливістю задовольнити нематеріальні потреби індивідів у їх самореалізації, можливості здобути хорошу освіту, а також, доступність підтримки здоров'я, відпочинку та кар'єрного зросту.

Оскільки нова епоха технічного прогресу диктує свої правила, усе більшого значення набуває саме інтелектуально-культурний капітал, що за своєю важливістю витісняє пануючий раніше економічний. Капітал у традиційному розумінні, як суто економічна категорія, відходить на другий план за своєю значимістю у суспільному розвитку. Більш вагомим за значенням інтелектуально-культурний або людський капітал вважається ще й тому, що на зміну фінансово-економічній еліті приходить інформаційно-інтелектуальна еліта, котра усе певніше займає ключові позиції у політично-суспільному житті високорозвинених сучасних держав.

Автор концепції всеосяжного капіталу І. Фішер вважає, що до поняття капіталу можливо віднести усе, що здатне накопичуватися людьми протягом

життя і в результаті розвитку може приносити матеріальні прибутки, а також, допомагати у самореалізації особистості¹.

Тож, окрім економічно-індустріального поняття капіталу, розрізняють людський капітал, інтелектуальний капітал, культурний капітал.

Дані поняття не являються синонімами. І інтелектуальний, і культурний капітали є складовими поняття людського капіталу, котрий набуває неабиякого значення у питаннях як економічного розвитку громад, так і держави загалом.

Так, про важливість людського капіталу згадував ще К. Маркс, наголошуючи на необхідності звернення уваги роботодавців на кваліфікацію робітника, його здоров'я та працездатність при встановленні заробітної плати, оскільки, продукція не з'являється сама по собі і тому не може містити вартість більшу за оплату праці найманого працівника, котрий повинен забезпечити своє життя та життя своєї сім'ї, а також, підтримувати власне здоров'я на необхідному для ефективної праці рівні.

Важливість розвитку та накопичення людського капіталу підкреслював у своїх працях Дж. Гелбрейт, один із родоначальників теорії інтелектуального капіталу, зазначаючи, що: *«Долар, вкладений в інтелект людини, часто приносить більший приріст національного доходу, ніж долар, вкладений у залізницю, греблі, машини й інші капітальні блага. Освіта стає високопродуктивною формою капітальних вкладень»*².

Засновниками сучасної теорії людського капіталу вважаються лауреати Нобелівської премії з економіки американські дослідники Т. Шульц та Г. Бекер.

Перше визначення даної категорії належить Т. Шульцу, який вказував на наявність *«... дечого реально існуючого, що володіє економічною*

¹ Fisher I. The Natura of Capital and Income. London, 1927. URL: https://docs.ufpr.br/~jrgarcia/macroeconomia_ecologica/Livros/Nature%20of%20Capital%20and%20Income%20-%20Irving%20Fischer.pdf.

² Шиманська О. Джон Гелбрейт – видатний теоретик нового індустріального суспільства. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/13339/1/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D%BD%20%D0%93%D0%B5%D0%BB%D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%20-%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf>.

властивістю надавати майбутні послуги, що мають певну вартість. Розуміння капіталу, як дечого такого, що надає майбутні послуги, дозволяє приступити до подальшого поділу цілого на частини: на людський капітал на нелюдський капітал»³. Людський капітал, на його думку є формою капіталу, яка об'єднує знання, здібності і психологічні особливості людини як джерела зростання її доходів і багатства суспільства, як міра втіленої в людині здатності приносити дохід.

Т. Шульц дійшов наступних висновків: – між людським та речовим капіталом не існує принципових відмінностей – як один, так і інший проносить дохід; – зростання інвестицій у людину суттєво змінює структуру заробітної плати: основна її частина – дохід від людського капіталу; – інвестиції у людський капітал випереджають вкладення у речовий капітал, тому власність на речовий капітал набуває вторинного значення; – суспільство, вкладаючи більше у людину, може досягти не лише зростання продукту, а й більш рівномірного його розподілу.

Історичний аспект становлення людського капіталу свідчить про те, що представники школи «трьох факторів виробництва» (Ф. Ліст, А. Маршалл, Дж. Міль, В. Рошер, Г. Сіджуїк) до категорії капіталу людину не включали безпосередньо, однак її якісні характеристики, набуті здібності, що мають прояв у трудовому процесі, відносили до категорії капіталу. Тому найчастіше під людським капіталом розуміють сукупність усіх продуктивних рис працівника. У визначенні Г. Боуена він (людський капітал) «складається з набутих знань, навичок, мотивацій й енергії, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися протягом певного часу з метою виробництва товарів та послуг». Українські вчені В. Куценко та Г. Євтушенко визначають людський капітал як «сукупність знань, здібностей і кваліфікації, як здатність

³ Schultz Theodore W. Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. Vol. 51. № 1 (Mar., 1961). P. 1–17.

кваліфікованої робочої сили створювати прибуток у вигляді частини заробітної плати та прибутку підприємств»⁴.

Г. Бекер, який вважається творцем наукової парадигми людського капіталу, визначав його як запас знань, навичок, мотивацій, що здійснюється через інвестування в освіту, охорону здоров'я, нагромадження професійного досвіду, пошук інформації, виробничу мобільність тощо⁵. Вчений запропонував якісну оцінку складових людського капіталу, виділивши в ньому три основні форми: загальні знання (загальний людський капітал), спеціальні знання (спеціальний людський капітал), інші види знання (додатковий людський капітал). Перша форма капіталу, на його думку, створюється за рахунок виховання, а також навчання у закладах середньої та вищої освіти. Друга – формується і накопичується у ході безпосередньої трудової діяльності на певному робочому місці. І, нарешті, третя зобов'язана вміню особи працювати з інформацією, яка дозволяла підвищити рівень знань і знайти більш перспективну сферу економічної діяльності⁶.

У подальшому наукові розробки в рамках теорії людського капіталу проводилися, насамперед, стосовно ефективності його використання. Різноманітні дослідження намагалися пов'язати ефективність інвестицій в сфери освіти, охорони здоров'я та професійного навчання з загальними результатами соціально-економічного розвитку, зокрема економічним зростанням.

Концепція інтелектуального капіталу в дослідженнях економічної науки з'явилася зовсім нещодавно – в 1990-х рр., хоча передісторію розгляду окремих аспектів даної проблематики можна знайти в концепціях та ідеях столітньої давнини. Нині дослідження функціонування інтелектуального капіталу перетворилось в сучасний науковий напрям, що досить швидко

⁴ Формування доданої вартості транснаціонального продукту : [монографія] / [М. Коваленко, В. Лисюк, Н. Рогальська]. Х. : ХНТУ, 2010. С. 111.

⁵ Becker G. S. Investment in Human Capital : A. Theoretical Analysis. *Journal of Politikal Economy*. Supplement. Oct., 1962. P. 9–49.

⁶ Becker G. S. Investment in Human Capital : A. Theoretical Analysis. *Journal of Politikal Economy*. Supplement. Oct., 1962. P. 9–49.

розвивається. Одним з ключових аспектів цих досліджень стало формування підходів до кількісної оцінки інтелектуального капіталу. Вартий уваги і той факт, що кількісна оцінка інтелектуального капіталу з самого початку розроблялась з широким застосуванням – не тільки для наукоємних підприємств, а й для всіх галузей економіки⁷.

Інтелектуальний капітал (від лат. «*intellectualis capitalis*») – «розумовий, головний», «головні пізнання») – це один із різновидів капіталу, що має відповідні ознаки капіталу і водночас відтворює характерні лише йому (інтелектуальному капіталу) специфіку і особливості. Він має надзвичайно складну сутність та багатовекторність, що визначається механізмом його функціонування. Інтелектуальний капітал – поняття, що набагато ширше, ніж поняття «інтелектуальна власність» і «нематеріальні активи», до того ж це поняття більш економічне, ніж правове або бухгалтерське. Інтелектуальний капітал – це перш за все люди та знання, якими вони володіють, а також їх навички і все те, що допомагає ефективно використовувати знання та навички.

Вивчення наукових джерел дозволяє стверджувати, що теорія інтелектуального капіталу з'явилася в результаті дослідження двох напрямків сучасної економічної науки – теорії людського капіталу та теорії постіндустріального суспільства. В рамках першої поступово сформувався термін «інтелектуальний капітал», тоді як дослідження постіндустріального суспільства заклали основу розуміння механізмів його відтворення і руху. Один з провідних фахівців у сфері використання інтелектуального капіталу для формування конкурентних переваг підприємства Н. Бонтіс у своїх роботах підкреслював, що інтелектуальний капітал розглядався багатьма,

⁷ Коломієць Т. В. Механізм управління інтелектуальним капіталом підприємств аграрного сектору економіки. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Вінниця, 2021. С. 23.

визначався деякими, зрозуміли його сутність обрані, а фактично не оцінений ніким⁸.

Кевін Хассетт (Kevin A. Hassett) і Роберт Шапіро (Robert J. Shapiro), провівши дослідження щодо визначення величини інтелектуального капіталу 24 галузей економіки та його частки в загальній балансовій та ринковій вартості підприємств, емпірично встановили, що інтелектуальний капітал підприємств у шести з 24 галузей дорівнює принаймні двом третинам балансової вартості їх матеріальних активів, у 12 з 24 галузей інтелектуальний капітал становить щонайменше половину їх балансової вартості. При цьому десять з 24 галузей мають інтелектуальний капітал, що дорівнює половині або більше від загальної їх ринкової вартості. Цим самим автори підкреслюють той факт, що інтелектуальний капітал та нематеріальні активи стали домінувати у процесах створення вартості і багатства в американській економіці, що свідчить про перехід до економіки, заснованої ідеях (idea-based economy)⁹.

Інтелектуальний капітал є важливим ресурсом та ключовим фактором економічного успіху та створення вартості бізнесу, нематеріальним рушієм формування вартості підприємства, що посилює конкурентоспроможність. Сучасне ділове середовище є досить динамічним, і підприємства зазнають багатьох змін. Виживання багатьох підприємств залежить від їх готовності та здатності адаптуватися до таких змін. Завдяки інтелектуальному капіталу підприємства можуть швидко адаптуватися до змін і залишатися конкурентоспроможними на ринках. Отже, інтелектуальний капітал дедалі більше стає джерелом конкурентних переваг завдяки інноваціям¹⁰.

⁸ Bontis N. Intellectual capital : an an exploratory study that develops measures and models. *Management Decision*. 1998. № 2. Vol. 36. P. 63–76.

⁹ Kevin A. Hassett and Robert J. Shapiro. *What Ideas Are Worth : The Value of Intellectual Capital and Intangible Assets in the American Economy*. Sonecon, 2012.

¹⁰ Коломієць Т. В. Механізм управління інтелектуальним капіталом підприємств аграрного сектору економіки. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Вінниця, 2021. С. 25.

Інтелектуальний капітал з економічної точки зору – це, перш за все, капітал. Капітал є однією з найважливіших, фундаментальних економічних категорій, яка мала різні трактування відповідно до рівня економічного розвитку, міри пізнання економічних явищ та процесів. Серед різноманіття підходів до визначення сутності капіталу можна виокремити дві основні течії: речова теорія капіталу та монетарна. Відповідно до першої теорії капітал розглядається як певне речове благо, накопичене внаслідок минулих подій. Капітал як сукупність грошей або цінних паперів є основою для існування монетарної теорії капіталу. Переломним моментом в розвитку теорії капіталу є поява вчення К. Маркса, відповідно до якого капітал визначається як певне суспільне, виробниче відношення, яке виявляється в речах і надає їм специфічний історичний характер. Ґрунтуючись на трактуванні сутності капіталу К. Марксом, вважаємо за доцільне розглядати поняття капіталу як певної визначеної суспільством цінності, здатної приносити деякий ефект в результаті свого функціонування.

Саме завдяки інтелектуальному потенціалу нації та інтелектуального капіталу держави здатні розвиватися вагомій для неї сфері, оскільки інноваційні зміни, нові підходи та методи є результатом ефективного використання саме інтелектуального капіталу нації.

Узагальнивши дані наукових джерел, що стосуються тематики визначення сутності інтелектуального капіталу, О. Кендюхов ¹¹ виділяє три підходи до формулювання визначення інтелектуального капіталу: 1) структурний; 2) функціонально-структурний; 3) термінологічний. Ю. Махомет ¹² розглядає три підходи: інтелектуальний капітал як сукупність цінностей, як процес та як результат, І. Журавльова ¹³ виокремлює ще три

¹¹ Кендюхов О. В. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства : автореф. дис... д-ра екон. наук : 08.00.04. НАН України. Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2007. 31 с.

¹² Махомет Ю. В. Сутнісна характеристика і структура інтелектуального капіталу підприємства. *Економічний простір : збірник наукових праць*. Дніпропетровськ : ПДАБА. 2009. № 25. С. 221–229.

¹³ Журавльова І. В. Інтелектуальний капітал як об'єкт захисту в системі фінансової безпеки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 57–61.

підходи розуміння інтелектуального капіталу – 1) як знання, 2) з чисто економічної сторони, 3) як певні економічні відносини.

Аналіз вітчизняних літературних джерел за досліджуваною проблематикою дозволив нам виокремити такі підходи до трактування поняття інтелектуального капіталу: інтелектуальний капітал як сукупність інтелектуальних ресурсів, що приносять корисний ефект при залученні до господарського обороту; інтелектуальний капітал як сукупність знань, досвіду, навичок тощо; як система економічних та соціальних відносин; як прогресивна сила розвитку суспільства та економіки.

Отже, можна зробити висновок, що інтелектуальний капітал – це інтелектуальні здатності людей, у сукупності зі створеними ними матеріальними й нематеріальними засобами, які використовуються в процесі інтелектуальної праці, а також, сукупність інтелектуальних ресурсів і здатностей до їх реалізації, які забезпечують умови тривалого розвитку на основі генерації, накопичення і використання інформації і знань (фактів і правил).

Не менш важливим для суспільного розвитку та національної безпеки держави є її культурний капітал, що дозволяє говорити, у першу чергу, про ментально-культурне усвідомлення населення себе як нації, котра має спільне культурне коріння, одні традиції та певну систему цінностей, які здатні передаватися через покоління і цим самим допомагаючи сучасним, часто інтернаціоналізованим за своїм світоглядом людям, самоідентифікувати себе як єдиний народ.

У сучасному розвиненому суспільстві культура все більшою мірою виступає не просто як результат економічного і політичного розвитку, а переважно як необхідна умова, важливий – відносно незалежний від економіки і політики – чинник суспільного розвитку, моральний стрижень особистості й суспільства¹⁴.

¹⁴ Ручка А., Скокова Л. Культурний капітал та його реалізація в сучасному українському соціумі. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філософія, культурологія, соціологія»*. 2012. Випуск № 3. С. 115.

Водночас, саме в культурі найчастіше відображаються усі політичні та історичні зміни, події, суспільно-політичні реалії, що, наче у дзеркалі, знаходять своє відображення у різноманітних культурних проявах.

Історик Ф. Бродель так висловлювався про культурну спадщину: *«Цивілізації або культури становлять океан звичок, обмежень, схвалень, порад, тверджень, усіх цих реальностей, які кожному з нас здаються особистими й спонтанними, тимчасом як прийшли вони до нас з вельми далекого минулого. Вони – спадщина, достоту так само, як мова, якою ми говоримо»*¹⁵.

Як концепт культурний капітал запровадив у науковий обіг французький соціолог П'єр Бурдьє. Правда, у своїх творах наприкінці минулого століття він використовував його різним чином. Культурний капітал у нього охоплював понятійно формальні шкільні знання, неформальні шкільні норми, традиції гуманітарної культури, мовну компетенцію, набуту освіту, культурні преференції, поведінкові стилі тощо. В цілому можна узагальнити, що під культурним капіталом французький соціолог розумів знання, здатності, вміння й навички людини, які виробляються в ході соціалізації та у даній культурі вважаються необхідними, престижними, вартими для пошуків, засвоєння і володіння. В перспективі набутий культурний капітал може бути використаним для досягнення цілей і статусів у різних сферах суспільного життя, він здатний забезпечувати матеріальний добробут індивідів, сімей, організацій, суспільства в цілому. Тому недарма в ринкових умовах культурний капітал стає значущою метою діяльності як окремих людей та їхніх родин, так і організацій, об'єднань, соціальних інститутів.

П'єр Бурдьє виокремлював три структурні різновиди культурного капіталу: об'єктивований, інкорпорований та інституціоналізований. Об'єктивований культурний капітал охоплює такі культурні ресурси, як

¹⁵ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XVI – XVIII ст. Том 2 : Ігри обміну. Київ : Основи, 1997. С. 72.

заклади і предмети культурного призначення (навчальні, мистецькі, рекреаційні тощо), культурні блага, культурні права, знання. У своїй об'єктивованій формі культурний капітал має, як правило, матеріальне втілення, може передаватися матеріальним чином (у письмових документах, картинах, пам'ятках, інструментах тощо). У свою чергу, стрижнем інкорпорованого культурного капіталу є освіта. Чим вище рівень і якість набутої освіти, тим вища культурна компетенція окремої людини чи певної соціальної групи. Загалом інкорпорація культурного капіталу означає, насамперед, засвоєння знань, системи цінностей і норм, зразків поведінки в процесі соціалізації та інкультурації (залучення до материнської культури). При цьому культурний капітал може переміщуватися з об'єктивованої форми в структуру індивідуальної або групової ментальності, тобто перетворюватися в інкорпоровану, суб'єктивну форму¹⁶.

Ще на початку ХХ століття соціологи помітили певну тотожність та взаємозалежність між поняттями культурного та соціального капіталу. Другий виступав у якості накопичення соціально-культурних традицій, переконань, рівня свідомості різних соціальних груп, соціально-інформаційних контактів між індивідами, які належать до цих груп, їх спільні риси характеру та поведінки, близькість життєвої психології та культурно-моральних цінностей.

Культурний ж капітал різних соціальних груп відрізняється за своєю структурою в зв'язку з відмінністю у вихованні індивідів котрі належать до тієї чи іншої соціальної групи та подальшого соціокультурного впливу їх оточення на розвиток цього культурного капіталу. Так, можна стверджувати про наявність елітарної культури, яка присутня у вигляді культурного капіталу певних елітарних груп суспільства. Проте, гадаю, не завжди формально елітні групи суспільства справді володіють таким капіталом, що піддає сумнівам саму їхню елітарність.

¹⁶ Ручка А. Культурний капітал сучасного українського соціуму : стан та особливості реалізації. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/ruchkatyaglo/ruchka001.pdf>.

Проте, за нашими переконаннями, саме наявність елітарної культури, елітарного культурного капіталу у державі робить її націю гідною та справді незалежною. Адже, такого роду капітал, вважаємо, здатен перемогти у конкурентній ідеологічній боротьбі інші, досить розвинуті в плані якості культурного капіталу, держави, що також залежить і від культурного потенціалу нації, який лише потрібно вдало розкрити і розвинути.

Розвиваючи, вдосконалюючи власну культуру, нація тим самим стверджує власну ідентичність, неповторність з-поміж інших націй. Оскільки, про життя тієї чи іншої нації найбільш яскраво заявляють її традиції, культура, стиль життя та побуту, проявлений у національних культурних традиціях, а в таких проявах культури, як художнє мистецтво, музика, архітектура знаходять відображення дух часу та самого народу, одним словом – все те, що власне і зветься культурним капіталом. Інакше кажучи, є культурний капітал – є і держава та навпаки.

Вважаємо, що для України в сучасних умовах основними компонентами людського капіталу є капітал освіти, капітал науки та капітал культури. Такий вибір основних компонент людського капіталу зумовлюється тим, що його формування та розвиток залежать від багатьох чинників: різних продуктивних здібностей, знань, стану здоров'я, доступу до інформації, професійної мобільності, потреб, бажань здобувати та використовувати знання, рівня культури населення тощо.

1.2 Культурний та інтелектуальний капітал як фундамент національної безпеки

Питання національної безпеки надзвичайно важливе для сучасної України, особливо в умовах воєнної агресії з боку РФ. Саме явище національної безпеки є значно складним за своєю сутністю та структурою, включаючи різні аспекти суспільного життя та державної політики.

Деякі науковці вважають, що термін «національна безпека» вперше був використаний президентом Сполучених Штатів Америки Т. Рузвельтом у

1904 р., коли він обґрунтував військову акцію в зоні майбутнього Панамського каналу інтересами національної безпеки країни, вдруге – у 1934 р.¹⁷.

Національна безпека як безпека нації включає безпеку особистості – безпеку її прав і свобод; суспільства – його матеріальних і духовних цінностей; держави – її конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності. На думку Г. Брауна (колишнього міністра оборони США), національна безпека – це здатність зберігати територію, підтримувати економічні відносини з іншими країнами світу, на різних рівнях захищати від зовнішнього негативного впливу свої інститути та систему управління, контролювати свої кордони¹⁸.

Фахівці Європейського Центру з вивчення питань безпеки ім. Дж. К. Маршалла (Німеччина) вважають, що національна безпека: *«загальний термін, що включає як поняття національної оборони, так і відносини країни з іноземними державами. Зокрема, це умови, створювані військовою або оборонною перевагою над будь-якою країною або групою країн, або сприятливою позицією в міжнародних відносинах, або ж рівнем обороноздатності, що дає можливість успішно відбивати ворожі або підбивні дії як всередині країни, так і ззовні, за допомогою несекретних і секретних коштів»*¹⁹.

Згідно з законом України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII державну (національну) безпеку визначено як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих

¹⁷ Основи економічної безпеки : підручник. / Бандурка О. М. та ін. Харків : НУВС, 2003. С. 4.

¹⁸ Brown H. Thinking About National Security. Defense and Foreign Policy in a Dangerous World. Colorado, 1983. P. 4.

¹⁹ Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/46.pdf.

національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру²⁰.

Дане визначення передбачене у Конституції України і являється головним чинником побудови державної політики, вибору стратегії розвитку держави як у економічному плані, так і в різних сферах гуманітарної політики.

Адже, власне забезпечення стабільності та стану відчуття безпеки є основним у самій побудові держави та вирішальним у виборі її політичної стратегії. Оскільки, як відомо, історичною першопричиною створення держав є власне необхідність забезпечення безпеки життєдіяльності населення та його мирне і продуктивне суспільне існування.

Відповідно до закону «Про національну безпеку України» Президент України розробляє і затверджує Стратегію національної безпеки України і Воєнну доктрину України, доктрини, концепції, стратегії і програми, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній галузі з метою своєчасного виявлення, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України²¹.

Цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони,

²⁰ Про національну безпеку України : закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

²¹ Про національну безпеку України : закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони ²².

Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 «Стратегія національної безпеки України» закріплена норма про те, що *«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Здійснення цієї норми Конституції України – головна мета державної політики національної безпеки»* ²³.

На основі аналізу чинного законодавства і наукових поглядів можна відзначити, що національна безпека України як складна система містить такі загальні ознаки і необхідні умови її функціонування, як цілісність, відносна самостійність і стійкість. Водночас цілісність має забезпечуватися збереженням суверенітету, територіальної цілісності та неподільності України як держави. Відносна самостійність (автономність) має забезпечуватися досягненням стабілізації економіки у максимально короткі терміни і подальшим стійким її розвитком із елементами інтеграції у світове співтовариство. Стійкість має забезпечуватися раціональним і гнучким управлінням національною безпекою, тобто сукупністю скоординованих дій державних і громадських організацій щодо подолання внутрішніх і зовнішніх загроз на основі Конституції, законів та інших нормативно-правових актів.

Отже, до основних об'єктів національної безпеки відносяться такі: права і свободи громадян, духовні і матеріальні цінності суспільства, конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність держави.

Для сучасної Української держави забезпечення національної безпеки є однією з пріоритетних функцій, що знаходить своє яскраве підтвердження найперше на конституційному рівні: відповідно до ч. 1 ст. 17 Основного Закону України *«захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими*

²² Про національну безпеку України : закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

²³ Стратегія національної безпеки України : указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

*функціями держави, справою всього Українського народу»*²⁴. Тому закономірно, що необхідність забезпечення національної безпеки України зумовлює систему взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних та інших заходів державної влади, інших суб'єктів забезпечення національної безпеки з метою досягнення цілей і завдань безпекового стану. При цьому саме *«правовий вимір безпеки вносить елемент упорядкування в середовище кожного індивіда, соціальних груп, суспільства в цілому та державних інститутів в будь-якій життєвій ситуації, навіть в умовах війни. Правові норми створюють вузли своєрідної мережі, в якій злагоджено функціонують елементи соціальної системи і навіть укріплюється нація»*²⁵. Так, на конституційному рівні визначені основні ознаки правової моделі національної безпеки та механізму її забезпечення: визначені різновиди національної безпеки: екологічна, економічна, інформаційна, державна (статті 16, 17); забезпечення екологічної безпеки визнано обов'язком держави (ст. 16); забезпечення державної безпеки покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом (ч. 3 ст. 17); встановлено, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18); зазначено, що основи національної безпеки визначаються виключно законами України (п. 17 ч. 1 ст. 92); на Президента України покладено забезпечення національної безпеки (п. 1 ч. 1 ст. 106) тощо.

Політика гуманітарної безпеки є важливою складовою політики національної безпеки. На нашу думку, сутність політики гуманітарної безпеки полягає у здійсненні державою системи правових, організаційних, інформаційних, контрольних, фінансових та інших заходів, спрямованих на

²⁴ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

²⁵ Жаровська Г. Вимір безпеки в умовах війни : правове та психологічне забезпечення. URL: <https://law.chnu.edu.ua/vymir-bezpeky-v-umovakh-viiny>.

забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, стратегічних інтересів суспільства та держави через своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізації загроз у гуманітарній сфері національної безпеки.

Науковець Л. Чупрій²⁶, ґрунтовно досліджуючи концептуальні засади політики безпеки в гуманітарній сфері, визначає її як вагому складову національної безпеки і пропонує характеризувати в інституційному та функціональному аспектах. У першому варіанті (аспекті) політика безпеки в гуманітарній сфері – це діяльність суб'єктів національної безпеки – державних органів, громадських організацій, управлінців, об'єднаних метою і завданнями щодо захисту прав і свобод людини, цінностей громадянського суспільства, національних інтересів держави в гуманітарній сфері. У другому варіанті (аспекті) вона спрямована на забезпечення захищеності культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів українського народу в гуманітарній сфері від внутрішніх і загроз і зовнішнього втручання.

Сфера гуманітарної безпеки охоплює надзвичайно великий аспект суспільних сфер, серед яких і сектор охорони здоров'я, і освітньої безпеки, а також, екологічної, науково-технічної та культурної безпеки, необхідність якої особливо гостро відчувається в сучасний період глобалізації та модернізації суспільних явищ, у тому ж числі й етнічно-культурних, що, за висновками сучасних науковців, являється загрозою національній безпеці різних держав.

Суб'єктами гуманітарної безпеки, як і інших складових національної безпеки, являються держава та її органи влади, а ще громадянське суспільства, від ступені політичної грамотності та розвитку якого залежить інколи й рівень самої гуманітарної безпеки, оскільки не завжди уся відповідальність за сферу гуманітарної політики покладається виключно на

²⁶ Чупрій Л. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 36.

органи державної влади. Велику роль у таких суспільних процесах відіграють ще й різні громадські інституції, такі, як громадські організації, благодійні фонди, профспілки тощо.

Гуманітарна складова державної політики спрямована на формування умов для реалізації соціальних та культурних прав людини, її творчих, інтелектуальних та культурних можливостей, втілення принципів соціальної справедливості, підтримку соціальної солідарності на основі демократичних цінностей та громадянських прав і свобод, протидію проявам ксенофобії, шовінізму, расизму, будь-яких форм дискримінації за релігійною, мовною чи національно-етнічною ознаками, забезпечення доступу до національного культурного продукту на українському та світовому ринках.

На думку В. Малімона ²⁷, головною метою сучасної гуманітарної політики України є максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення гідних умов для реалізації усіх її інтелектуальних і творчих можливостей. Вона має спрямовуватися передусім на підвищення освітнього, наукового та інформаційно-комунікативного потенціалу країни, поліпшення здоров'я громадян, формування здорового способу життя, створення умов для підвищення трудової та творчої активності населення, подолання бідності і формування на цій основі нової якості життя. Важливою складовою такою політики є узгодження загальнодержавних інтересів з інтересами всіх громадян, що проживають на теренах України, розвиток їх культурної, мовної та релігійної самобутності, формування української загальнонаціональної ідентичності.

На думку І. Лопушинського ²⁸, виховання патріотизму, готовності кожного громадянина за будь-яких умов, навіть ціною власного життя, захистити Батьківщину від ворогів завжди виступало гарантом безпеки

²⁷ Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. С. 91.

²⁸ Лопушинський І. П., Ковнір О. І. Національно-патріотичне виховання як невід'ємна складова забезпечення національної безпеки України. *Ціннісний вимір політичної діяльності : збірник наукових праць / Редколегія : Ю. М. Бардачов – голова; Ф. Г. Семенченко, Ю. О. Ватуля та ін. Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2019. С. 94–99.*

держави. Національно-патріотичне виховання молоді як невід'ємна складова системи забезпечення національної безпеки України – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, громадськості, сім'ї, освітніх закладів й інших соціальних інститутів спрямована на формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності і любові до Батьківщини, постійної готовності до виконання свого обов'язку із захисту національних інтересів. Головним завданням національно-патріотичного виховання молоді виступає формування у неї позитивного ціннісного ставлення до Українського народу, Батьківщини, власної держави та нації.

Особливу увагу хотілося б звернути на надзвичайно важливі сьогодні для України такі сфери гуманітарної безпеки, а відтак і національної загалом, як освітня, наукова та культурна безпеки, оскільки їх стан безпосередньо пов'язаний із інтелектуально-культурним капіталом нації і її міжнародним авторитетом.

Освітня безпека, можливість отримувати якісну освіту, її доступність та результативність, вважаю, чи не найбільше впливають на стан розвитку суспільства й держави. Саме завдяки освіті формується людська гідність і здатність позиціонувати себе як незалежна, самодостатня нація і держава. Адже, на моє власне переконання, як добре б не жилося в економічному плані, наскільки б повноцінно не задовольнялися матеріальні потреби народу, лише від рівня освіченості та усвідомлення конкурентоздатності інтелектуального капіталу, який залежить як від самоосвіти кожної особистості, так і від надання таких можливостей громадянам державою, людина може з гордістю представляти свою націю, самоідентифікуючись в глобальному інформаційно-технічному міжнародному просторі. Без якісної освіти та при недостатньому рівні розвитку вітчизняної науки народ, переконана, стає приречений на залежність від тих держав, які мають високий рівень розвитку освіти. Тому, забезпечення державою освітньої та

наукової безпеки повинен бути одним із найпріоритетніших завдань у сфері гуманітарної політики.

І. Ревак ²⁹ справедливо вважає, що стан інтелектуальної безпеки держави визначається перш за все його науковим потенціалом і науковими ресурсами, тобто кількістю та рівнем підготовки працездатних носіїв наукового інтелекту – осіб, які працюють за здобутим фахом та осіб з вищою освітою.

Науковець О. Марченко ³⁰ вважає, що інтелектуальна безпека – це захищеність інтелектуальних ресурсів соціально-економічного розвитку, їх продукування, обміну, використання на макро- та мікроекономічних рівнях. Він до складових інтелектуальної безпеки відносить: 1) безпеку інтелектуальних трудових ресурсів як носіїв знань; 2) безпеку нематеріальних активів як об'єктів права інтелектуальної власності фірми, до яких належать: майнові і немайнові права, об'єкти промислової власності, створена і накопичена фірмою база знань – все це носії організаційних знань; 3) безпеку інтелектуального капіталу як стан захищеності інвестицій фірми у знаннєві ресурси; 4) безпеку руху знань в організації, що охоплює створення, залучення, розповсюдження (дифузю), оволодіння знаннями, перетворення, обмін, збереження, використання знань як їх об'єктивізація у продукції та послугах фірми; 5) кібербезпеку – захищеність інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Кіберзлочинність як використання новітніх ІКТ, спрямоване проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживання ними є загрозою інтелектуальній безпеці.

²⁹ Ревак І. О. Інтелектуальна безпека – невід'ємна складова інформаційної безпеки України. URL: <http://cybersafetyunit.com/intellektualnayabezopasnost-neotemlemaya-sostavlyayushhaya-informatsionnoy-bezopasnostiukrainyi>.

³⁰ Марченко О. С. Інтелектуальна безпека як складова економічної безпеки суб'єктів господарювання. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6897/1/Marchenko.pdf>.

Науковці М. Матвієць, К. Кузнецов ³¹ зазначають, що національна безпека включає економічну безпеку держави, а економічна безпека включає, так звану, інтелектуальну безпеку держави та інтелектуальний потенціал нації.

Що стосується культурної безпеки, то її необхідність все більше простежується в сучасних умовах світової глобалізації. Саме ж поняття культури є досить не однозначним і кожен може розуміти під ним різні речі, мислячи різними категоріями. На мою думку, усі її визначення та трактування можна об'єднати одним значенням за суттю цього неоднозначного поняття, а саме: культура є «серцем», «душею» нації.

На думку О. Саюка ³², відсутність культурного аспекту призводить до унеможливлення створення загальної картини світового розвитку у контексті ідеології сталого розвитку. Відсутність ціннісного аспекту призводить до значних труднощів із усвідомлення принципів концепції сталого розвитку. Оскільки неможливо здійснювати моделювання суспільного розвитку без культурного та ціннісного аспектів, відсутність яких унеможливорює формування нової людської свідомості, яка покликана трансформувати життєві цінності та окреслити духовні пріоритети та смисли.

На нашу думку, одним із найбільш важливих компонентів національної безпеки є культурна безпека. Остання виступає як складний багатоплановий соціокультурний феномен, що відображає універсальність буття. Культурна безпека – стан захищеності особи, суспільства, держави та її територій від внутрішніх і зовнішніх загроз у питаннях культурного розвитку, який дозволяє забезпечити конституцій-ні права, свободи у відповідній сфері культури, гідну якість і рівень життя громадян, суверенітет, територіальну

³¹ Матвієць М. В., Кузнецов К. А. Інтелектуальний потенціал в контексті економічної безпеки. URL: www.confcontact.com/2017-ekonomika-i.../10_matviets.htm.

³² Саюк О. О. Концепція сталого розвитку як необхідна складова побудови оптимальної моделі суспільного розвитку. URL: <http://vestnikzgia.com.ua/article/download/42597/39114>.

цілісність і сталий розвиток України, оборону і національну безпеку держави³³.

Культурна безпека соціуму являє собою якісну характеристику функціонування і розвитку суспільства, стан, за якого відсутні реальні чи потенційні загрози його духовним і культурним цінностям. Культурна безпека особистості – це тенденції розвитку й умови життєдіяльності конкретного індивіда, забезпечення його душевного і психічного благополуччя, а з іншого – це захищеність культурних і духовних цінностей індивіда від потенційних і реальних загроз. Сутність культурної безпеки особистості та її зміст спрямовані на захист життєвих потреб (інтересів) особи, її сенсу життя³⁴.

До культурної безпеки можна віднести і захист державою основних національних цінностей, моральних орієнтирів, і матеріалізованих продуктів культури у вигляді творів мистецтва, культурної спадщини, а також, нематеріальних проявів національної культури у вигляді традицій та інших видів культурної спадщини й національного культурного капіталу.

Також, сфера культури здатна охопити усі духовні виміри суспільного життя, то ж через її прояви держава наділена можливостями здійснювати необхідний виховний та моральний вплив як на своїх громадян, так і на інші держави через засоби міжкультурного обміну, визначаючи цим самим свої позиції, заявляючи про себе.

Саме в умовах російської агресії Україні необхідна підтримка національного культурного капіталу, його розвиток та здатність до міжнародної конкуренції. Досить важливо, на мій погляд, забезпечити власну культурну ідентичність. Також, важливим завданням для держави, на мій погляд, є створення власної «елітарної культури», як і самого елітного прошарку, який справді б володів необхідними елітарними якостями та

³³ Ігнатченко І. Засади публічного адміністрування у сфері культурної безпеки України як складники адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 141.

³⁴ Борканюк А. Культурна безпека особистості як мета культурної політики держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : *Філософія*. 2011. Вип. 9. С. 81–86. URL: http://www.nbu.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2011_9_11.

культурним рівнем. Тобто, переконана, нам не потрібно жити характерним для нашого менталітету «комплексом меншовартості», щоразу оглядаючись на інші, можливо й більш розвинені держави, адже у нас є великий культурний потенціал. Лише так, ані зовнішні загрози такі, як агресія та глобалізованість культури у світі, ані внутрішні – недостатній розвиток культурної сфери, неналежне її фінансування, не будуть здатні зашкодити національному престижу на міжнародному рівні та культурній самоідентифікації української нації.

Отже, підводячи підсумки, можна сказати, що національна безпека залежить від безпеки усіх її складових. Головна відповідальність за забезпечення національної безпеки покладена на державу та її вплив через органи державної влади, а також на національну еліту і громадянське суспільство.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК СКЛАДОВИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1 Законодавче забезпечення розвитку культурного та інтелектуального капіталу

Оскільки усі напрями державної політики та розвитку в усіх сферах врегульовуються законами, то управлінська діяльність суб'єктів державної влади, що спрямована на сфери освіти, науки та культури теж врегульовується законодавчими нормами.

Законодавство у сфері управління культурно-інтелектуальними процесами держави являється головним механізмом їх розвитку та забезпечення, а також реалізації культурно-інтелектуального капіталу в суспільстві.

Як і питання економічного капіталу врегульовуються нормативно-правовими актами, які прописані у Конституції, так і питання пов'язані з використанням, обміном, продажем культурно-інтелектуального капіталу мають чітку систему правил врегулювання, котрі зафіксовані у різних законах. Адже, без правового підтвердження будь-яка діяльність не може вважатися законною.

До основних законодавчих актів, що регулюють загальні питання функціонування культурної сфери, належать Конституція України та закон України «Про культуру»³⁵.

У ст. 11 Конституції України зафіксовано, що *«державою сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та*

³⁵ Питання інтелектуальної власності : збірник наукових праць. Випуск 3. Київ: Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності АПРН. URL: http://ndiiv.org.ua/Files2/zbornik/zbornik_3.pdf.

релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України»³⁶.

Також, правовими нормами заборонено будь-яке втручання в творчий процес з боку держави, створення несприятливих умов для творчої діяльності, переслідування органами влади, заборона тих чи інших творів мистецтва, цензура.

Закон України «Про культуру» визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямовані на забезпечення доступу до них³⁷.

Основною метою законодавства України про культуру є забезпечення реалізації і захисту конституційних прав громадян України у сфері культури – створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них; збереження і примноження національного культурного надбання; врегулювання відносин суб'єктів діяльності у сфері культури щодо інтелектуальної власності у сфері культури, забезпечення реалізації та захист авторського права і суміжних прав; визначення пріоритетів державної політики у сфері культури, форм, підстав, умов та порядку надання державної підтримки культури, гарантій невтручання держави у творчі процеси, механізму впливу громадськості на формування і реалізацію державної політики у сфері культури³⁸.

Також, обов'язковими є аспекти культурного розвитку суспільства, що зазначається у програмах Президента України, його щорічних посланнях до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище нашої держави, у яких містяться необхідні для розвитку завдання. Питання культурного розвитку покликаний вирішувати і Кабінет Міністрів України, на котрий

³⁶ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

³⁷ Про культуру : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.

³⁸ Про культуру : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.

покладається обов'язок розробляти державні цільові програми у сфері культури, враховуючи суспільні запити та затверджуючи їх в законодавстві.

До того ж, Законом передбачена мережа різноманітних закладів культури та їх рівні, забезпечення якою покладено на органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Згідно з Законом, заклади поділяються на загальнодержавні та місцеві (регіональні).

Базова мережа закладів культури – комплекс підприємств, установ, організацій і закладів культури державної та комунальної форми власності, діяльність яких спрямована на створення умов для забезпечення розвитку творчості людини, збирання, збереження, використання і поширення інформації про матеріальні та духовні культурні цінності, наукові розробки, а також на забезпечення цілісності культурного простору України, доступності національного культурного надбання, дотримання прав громадян у сфері культури ³⁹.

Що стосується різних галузей культури, то їх питання врегульовуються нормативно-правовими актами в цих галузях. До прикладу, у таких галузях культурної сфери, як: бібліотечна, музейна, видавнича, театральна та кінематографічна діють закони «Про бібліотечну справу» ⁴⁰, «Про музеї та музейну справу» ⁴¹, «Про охорону культурної спадщини» ⁴², «Про охорону археологічної спадщини» ⁴³, «Про видавничу справу» ⁴⁴, «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» ⁴⁵, «Про театри і театральну справу» ⁴⁶, «Про кінематографію» ⁴⁷ і т.п.

Що стосується культурно-інтелектуальної власності, то у цій сфері також діє ряд правових норм, котрі забезпечують науковців, авторів

³⁹ Про культуру : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.

⁴⁰ Про бібліотечну справу : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр#Text>.

⁴¹ Про музеї та музейну справу : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text>.

⁴² Про охорону культурної спадщини : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.

⁴³ Про охорону археологічної спадщини : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>.

⁴⁴ Про видавничу справу : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-вр#Text>.

⁴⁵ Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15#Text>.

⁴⁶ Про театри і театральну справу : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2605-15#Text>.

⁴⁷ Про кінематографію : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр#Text>.

технічних винаходів, творів мистецтва правом власності на продукти їх інтелектуально-культурної діяльності та запобігають неправомірним діям зі сторони інших осіб, таких як плагіат, піратство й підробка інтелектуально-культурного продукту, опублікування твору чи винаходу без згоди на це автора, використання чужого маркування і т.п.

Результати інтелектуальної, творчої діяльності захищаються правом інтелектуальної власності. За умови відповідності їх вимогам закону вони стають об'єктами правової охорони. При порушенні своїх прав суб'єкт права інтелектуальної власності може звернутися до суду за захистом (ст. 432 ЦК України)⁴⁸.

Суб'єктом інтелектуальної власності виступає автор – творець об'єктів інтелектуальної власності.

Право на результати творчої діяльності гарантується Конституцією України (ст. 54), регламентується Цивільним кодексом України (книга IV) та спеціальним законодавством, яке визначає правовий режим окремих об'єктів інтелектуальної власності (наприклад, закони України «Про охорону права на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про авторське право і суміжні права» тощо)⁴⁹.

Під інтелектуальною власністю розуміються як майнові об'єкти інтелектуальної діяльності, так і немайнові. У Цивільному кодексі також визначається перелік прав щодо інтелектуальної власності, які теж поділяються на майнові та немайнові права щодо володіння й розпорядження цією власністю.

Оскільки відповідно до чинного законодавства усі результати творчої діяльності визнані товаром, вони можуть виступати об'єктом будь-яких цивільних правочинів. У першу чергу це стосується майнових прав суб'єкта права інтелектуальної власності, що становлять суть права інтелектуальної власності. Оскільки досить часто саме заради них і створюються об'єкти

⁴⁸ Питання інтелектуальної власності : збірник наукових праць. Випуск 3. Київ : Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності АПрН, 2005. URL: http://ndiiv.org.ua/Files2/zbornik/zbornik_3.pdf.

⁴⁹ Засади захисту права інтелектуальної власності. URL: <http://users.kpi.kharkov.ua/pravo/iv/19.html>.

творчої діяльності, і саме вони виступають рушійною силою розвитку інтелектуального потенціалу країни⁵⁰.

До майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності належать права використання, винагороди за використання, право на продаж, а також, розповсюдження та відтворення.

Оскільки майнові права на об'єкти інтелектуальної власності, визнані товаром, виступають об'єктом цивільного обороту, вони можуть відчужуватися від їх суб'єкта, передаватися іншим особам, переходити у спадщину тощо. Виходячи з положень статей 41 та 54 Конституції України своїми майновими правами творець має право володіти, користуватися і розпоряджатися на свій власний розсуд. При цьому відповідно до ч. 3 ст. 418 ЦК України право інтелектуальної власності є непорушним. Саме такі підходи дозволяють стверджувати, що право інтелектуальної власності (майнові права) не відрізняються від права власності на речі⁵¹.

Отже, лише автор і творець інтелектуальної власності може вільно розпоряджатися нею, дарувати, продавати, обмінювати та передавати у спадщину об'єкти інтелектуальної власності.

Інновації, результати науково-технічної діяльності потребують ліцензування та патентування, що дозволяє свідчити про належність права власності на цей винахід. Найпоширенішими правовими формами реалізації результатів наукової діяльності є договори. Це договори на виконання технологічно-наукових, дослідно-конструкторських робіт, а також, науково-дослідних. Метою такого договору є вирішення наукових та виробничих завдань.

Звичайно, розробка технічних інновацій та проведення науково-конструкторських дослідів є необхідною складовою інтелектуально-технічного розвитку держави, який має безпосередній вплив на її

⁵⁰ Засади захисту права інтелектуальної власності. URL: <http://users.kpi.kharkov.ua/pravo/iv/19.html>.

⁵¹ Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

економічний та суспільний розвиток, що, в свою чергу, являється запорукою національної безпеки.

До переліку правових норм, котрі регулюють права інтелектуальної власності належать також правила та порядок оприлюднень і опублікувань об'єктів культурно-інтелектуальної власності.

До того ж в суді автор чи винахідник може дізнатися умови одержання винагороди та її розмір, встановлення патенту та вирішувати різноманітні спори, пов'язані з компенсацією та іншими порушеннями прав.

У наш час до різновиду інтелектуальної власності відносяться й промислові маркування, торговельні знаки, усі види реклами, які теж не рідко потребують правового захисту через підробки цих маркувань, використання знаків і символів іншою фірмою без згоди на це їх автора чи замовника і т.п.

Відповідно до положень чинного законодавства України, захист прав здійснюється у судовому порядку. Відповідно, справи, у яких хоча б однією стороною у спорі є громадянин, підвідомчі загальному суду, а спори між юридичними особами – господарському суду⁵².

Широкий спектр правових норм містить і система оприлюднень та опублікувань твору – об'єкта культурно-інтелектуальної власності.

Оприлюднення та опублікування творів належать до особистих немайнових прав суб'єктів інтелектуальної власності та можуть залежати виключно від волі автора.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» застосовує термін «оприлюднення» і з цим фактом пов'язує відповідні об'єкти, що підпадають під правовий режим охорони авторським правом⁵³.

За правовими нормами, жодна інша особа, окрім автора, не має право оприлюднювати чи опубліковувати той чи інший твір без згоди на це автора.

⁵² Засади захисту права інтелектуальної власності. URL: <http://users.kpi.kharkov.ua/pravo/iv/19.html>.

⁵³ Про авторське право і суміжні права : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>.

У разі смерті автора його рідні можуть розпоряджатися твором згідно з заповітом померлого. У випадку відсутності такого заповіту, опубліковувати твір заборонено. Проте, оприлюднювати можна і це не вважатиметься порушенням авторської волі, що певним чином є досить суперечливим, адже не відомо чи хотів насправді автор взагалі коли-небудь оприлюднювати свій твір.

Також, матеріалізовані об'єкти інтелектуально-культурного капіталу можуть передаватися у спадок, врегульовуючись при цьому усіма законами щодо спадкування.

Забороненим є розголошення приватного життя певних осіб, їх особистих листувань та сімейних таємниць, іншої конфіденційної інформації, котра може простежуватися у деяких творах, таких як, до прикладу, мемуари, а ще – неправдивої інформації про деяких осіб, яка може завдати шкоди її діловій репутації чи взагалі гідності. Тому, для опублікування і навіть оприлюднення таких творів, необхідна згода тих осіб, про яких може йтися у цих творах або чиї приватні листи та повідомлення були використані при їх створенні. У випадку їх недієздатності, згоду на збирання, зберігання та поширення такої інформації може надати, або ж не надати опікун, член сім'ї або законний представник такої особи в залежності від ступеню недієздатності.

Нормами права захищені й творчі права авторів на створення інтелектуально-культурного продукту. Оскільки, за Конституцією України, ніхто не має права накладати заборону на творче самовираження, додержання певних принципів і власних переконань, то кожен автор чи митець має право на будь-які форми свого інтелектуально-культурного продукту.

Правове регулювання культурної та науково-технічної політики потребує нового формування, реформації, побудови нових теоретико-правових принципів державної політики (засад) у гуманітарній сфері.

2.2 Фінансове забезпечення культурно-інтелектуального розвитку України

Фінансове забезпечення відіграє ключову роль у забезпеченні культурно-інтелектуального розвитку держави. Адже саме фінансові можливості бюджетів забезпечують суспільство необхідним інтелектуально-культурним рівнем та слугують основою стабільності й культурно-інтелектуальної національної безпеки.

Проте, незважаючи на значний вплив розвитку культури та науки на суспільний та економічний розвиток держави, а також, формування її міжнародного іміджу й авторитету, ці сфери довгий час не визнаються пріоритетними та фінансуються за залишковим принципом, що пов'язано з тими економічними труднощами, з якими нашої державі довелося зіткнутися в перші десятиліття незалежності (табл. 2.1, рис. 2.1).

Таблиця 2.1 – Видатки на культуру і мистецтво у 2010-2014 рр.

Видатки на культуру і мистецтво, млн. грн.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
	6046,5	6615,5	8017,9	8444,1	8483,5

У 2022 році фінансування культури становило \$133 млн у 2022 році проти \$261 млн у 2021-му й \$169 млн у пандемічному 2020-му. Частка державних фінансів на культуру в загальній структурі видатків упала до 0,16% – це найнижчий показник за останні десять років.

На чверть знизилася й місцеве фінансування сфери: з \$610 млн у 2021 році до \$453 млн у 2022-му ⁵⁴. Падіння спостерігаємо в усіх областях, найбільше – на територіях, які зазнали окупації та активних бойових дій: у Луганській, Донецькій, Херсонській, Харківській, Миколаївській, Запорізькій, Закарпатській та Київській областях. Попри те, що чотири

⁵⁴ Дорогою ціною : як держава фінансує культуру під час війни. URL: <https://ants.org.ua/dorogoyu-czinoyu-yak-derzhava-finansue-kulturu-pid-chas-vijni>.

області номінально збільшили видатки на культуру на 1-5% у гривні, інфляція «з'їла» незначне зростання.

Рис. 2.1 Частка фактичних видатків на сферу культури та мистецтва у структурі державного та місцевих бюджетів в 2012-2022 рр, %⁵⁵

Місцеве фінансування на культуру скоротилося, але у відносному вимірі регіони спрямували на цю сферу 3,01% своїх видатків. Це другий найкращий результат за десять років. Як пояснити такий феномен, коли відносно значення державного бюджету на культуру в тому самому 2022 році було найменшим?

Можна припустити, що дається взнаки ефект децентралізації: органи місцевого самоврядування мають більше повноважень і бюджетних надходжень, відповідно – можливість спрямовувати більше коштів на потреби громад. Але сфері культури знадобився час, щоби пристосуватися до реформи. До початку децентралізації уряд враховував недостатні видатки місцевих бюджетів на культуру, освіту, медицину й компенсував їх міжбюджетними трансфертами. У 2014 році частка культури в місцевому фінансуванні досягла найвищого показника за десять років – 3,08%. Наприкінці 2014-го цю норму скасували. Якщо освіта й медицина в регіонах і досі отримують значні субвенції та дотації, культура на місцях залишилась

⁵⁵ Дорогою ціною : як держава фінансує культуру під час війни. URL: <https://ants.org.ua/dorogoyu-czinoyu-yak-derzhava-finansue-kulturu-pid-chas-vijni>.

без компенсаторного механізму. Відтоді аж до 2019 року частка видатків на культуру скорочувалася, допоки громади формували спроможність до повноправного фінансування.

У 2020 році Міністерство культури запустило реформу фінансування культури в регіонах. Замість просто утримувати заклади культури, реформа пропонує оплачувати конкретні культурні послуги, які цей заклад надає громадянам, а зарплату персоналу прив'язати до показників ефективності й наданих послуг.

У результаті децентралізації місцева влада отримала право ліквідувати свої заклади культури, але лише за погодженням з міністерством і за умови, що буде дотримано стандарти забезпечення населення культурними послугами. На практиці місцева влада часто зловживала цим повноваженням. Тому комплексним елементом реформи стала ідея центрів культурних послуг. Замість застарілої, нерентабельної культурної інфраструктури пропонуються сучасні простори гуртування громад, що поєднують функції бібліотеки, клубу, кінотеатру, місця для творчості й культурного самовираження. Після пілотних проєктів центрів культурних послуг у семи ОТГ у державному бюджеті на 2022 рік передбачили субвенцію на будівництво центрів у розмірі 100 млн грн. Через війну кошти спрямували на оборону.

Так чи інакше, з 2019-го частка культури в місцевих бюджетах почала зростати. До цього спричинилася й низка м'яких механізмів, як-от освітньо-тренінгова програма «Академія культурного лідера» для управлінців культури ОТГ, конкурс культурно-мистецьких проєктів «Малі міста – великі враження» та грантові програми Українського культурного фонду «Культура. Регіони» й «Мала культурна столиця», спроби інтегрувати туризм і креативні індустрії в локальні культурні стратегії, шоукейси найкращих культурних практик на місцях.

Децентралізація дає плоди у проактивних громадах, що не бояться брати на себе ініціативу і роблять ставку на свої сильні сторони. Вони бачать

у культурі джерело розвитку, спосіб підвищити якість життя своїх громадян, залучити туристів і отримати додаткові прибутки.

П'ятнадцять регіонів України у 2022 році витратили на культуру й мистецтво більше 3% власних бюджетів. Майже 4% – у Сумській області, а найменше – в Києві (1,83%), хоча в абсолютних показниках саме Київ спрямував на культуру найбільше – 1,3 млрд грн. На останньому місці – Луганська область з видатками обсягом 132 млн грн.

Попри зростання частки культури в місцевих бюджетах видатки в розрахунку на 1 особу на місяць скоротилися у 2022-му і становили менше одного долара (\$0,92) порівняно з \$1,23 у 2021-му і \$1,05 у 2020 році. Найбільше видатків на 1 особу припадає в Полтавській (\$1,55) і Чернігівській (\$1,26) областях, найменше – в Донецькій (\$0,21) та Луганській (\$0,16). Найстрімкіше скорочення видатків на 1 особу у 2022 році порівняно з 2021-м зафіксували в Харківській області (з \$3,68 до \$0,86) й Києві – з \$4,19 до \$1,19⁵⁶.

У Зведеному бюджеті України 2022 року проведено номінальних видатків на культуру та мистецтво на 20,74% менше, ніж у 2021 році. У 2023 році видатки на культуру та мистецтво мають зрости на 18,06%, проектом Зведеного бюджету України на 2024 рік передбачено подальше їхнє зростання на 22,92%. Зростання відбуватиметься як коштом Державного бюджету (+ 2,0 млрд грн), так і коштом місцевих бюджетів (+ 3,1 млрд грн) (рис. 2.2).

⁵⁶ Дорогою ціною : як держава фінансує культуру під час війни. URL: <https://ants.org.ua/dorogoyu-czinoyu-yak-derzhava-finansue-kulturu-pid-chas-vijni>.

Видатки Зведеного бюджету України на культуру та мистецтво
(млн грн)

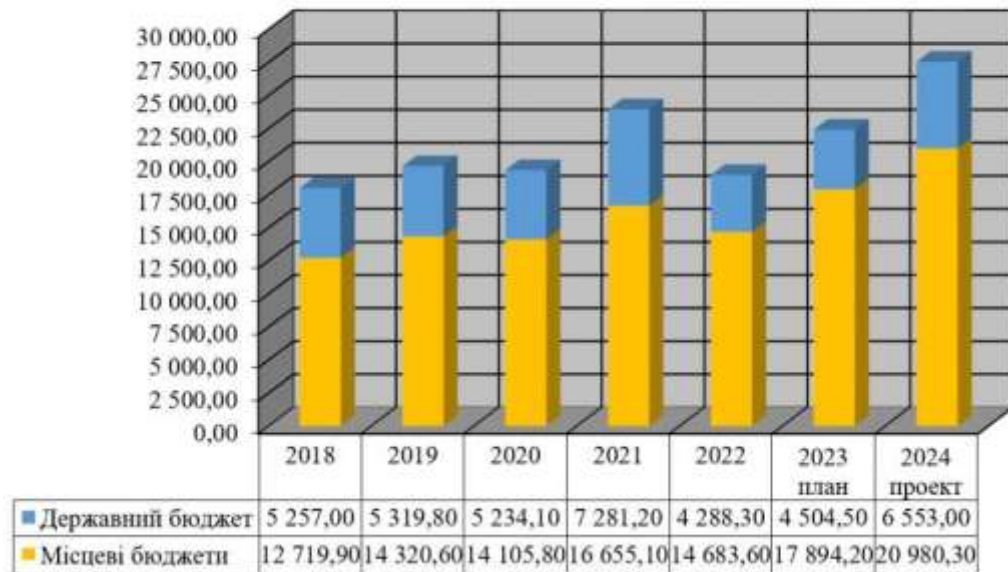

Рис. 2.2 Видатки Зведеного бюджету України на культуру та мистецтво (млн грн) ⁵⁷.

Кошти на культуру та інформаційну політику на 2024 рік було розподілено так:

1,9 млрд гривень – на Державний комітет телебачення і радіомовлення України, з них 1,8 млрд – це фінансова підтримка Суспільного (на 346 млн грн більше, ніж у 2023 році);

1,5 млрд гривень – фінансування марафону «Єдині новини», тобто виробництво та трансляція телерадіопрограм для державних потреб, фінансова підтримка системи державного іномовлення;

1,3 млрд гривень – на підтримку національних театрів (на 9 млн грн більше, ніж у 2023);

1,1 млрд гривень – на діяльність національних музеїв, бібліотек, культурних центрів (на 253 млн більше, ніж у 2023 році);

1,1 млрд гривень – на підготовку кадрів для сфери культури та мистецтва у закладах фахової передвищої та вищої освіти, зокрема на Національну музичну академію, Академію мистецтв та інші;

⁵⁷ Фінансування культури, медіа та захисту прав дітей : у Комітеті з питань гуманітарної та інформаційної політики проаналізовано проєкт Державного бюджету на 2024 рік. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/241512.html.

770 млн гривень – на підтримку національних художніх колективів, концертних організацій, національних і державних циркових організацій. Наприклад, на класику радянського українського мистецтва – Ансамбль імені Вірського;

701,1 млн гривень – на збереження історико-культурної та архітектурної спадщини в національних і державних заповідниках (на 52,5% більше, ніж у 2023 році);

466 млн гривень – на діяльність Українського інституту книги, підтримку книговидавничої справи та популяризацію української літератури у світі. І це рекордне збільшення – на 379,08 млн більше, ніж у 2023. З них 376 млн гривень – на сертифікати для придбання книжок для дітей;

328,3 млн гривень – на музичні та художні школи;

215,6 млн гривень – на Український культурний фонд (на 8,96 млн більше, ніж у 2023, але все ще майже втричі менше довоєнного рівня);

214,1 млн гривень – на керівництво та управління у сфері культури та інформаційної політики;

14,9 млн гривень – підвищення кваліфікації, підготовка кадрів акторської майстерності для національних мистецьких і творчих колективів;

20,9 млн гривень – на культурно-мистецькі заходи національних творчих спілок та всеукраїнського товариства «Просвіта»;

28,8 млн гривень – на державну підтримку діячів культури та мистецтва;

50,1 млн гривень – на охорону культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державну мовну політику;

4,3 млн гривень – на підтримку культурного простору «Кримський дім».

На Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти (Держмистецтв) в бюджеті заклали 22,3 млн гривень, на Український інститут національної пам'яті – 74,2 млн гривень, з них 36,9 млн – на

забезпечення діяльності Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності ⁵⁸.

Згідно з оголошеними даними, в українському державному бюджеті на 2024 рік на наукові дослідження виділено 2,2 мільярда гривень, що на 20 % більше, ніж у 2023 році, включно зі 140 мільйонами гривень на проєкти молодих учених. Це безперечно позитивна динаміка. Однак, розглядаючи відносні показники, зокрема наукомісткість ВВП, ми бачимо, що фінансування науки знижується, з прогнозованою наукомісткістю ВВП на рівні 0,17 % у 2024 році. Для порівняння, середня частка витрат на наукові дослідження та розробки (НДР) від ВВП у країнах ЄС у 2021 році складала 2,26 %, зі значно вищими показниками у таких країнах, як Швеція (3,35 %), Бельгія (3,22 %), Австрія (3,19 %), Німеччина (3,13 %) та Фінляндія (2,99 %).

В Україні існує також серйозна проблема з використанням наукових результатів. Багато розробок, монографій та підручників використовуються мало. Зокрема, у 2022 році спостерігалось зниження кількості наукових та науково-технічних розробок, що фінансувалися з загального та спеціального фондів, на 16,9 % і 32,4 % відповідно порівняно з 2021 роком. Водночас найбільша кількість наукових робіт була виконана у сферах прикладних досліджень та фундаментальних наукових досліджень, складаючи близько 52 % та 45,7 % від загальної кількості ⁵⁹.

На 2024 рік наукомісткість ВВП становить лише 0,17 %, або десяту частину від законодавчо встановленого показника.

Для розв'язання цієї проблеми пропонується розробити поетапний план виконання положень статті 48 Закону впродовж декількох років. Враховуючи неможливість негайного збільшення фінансування науки до 1,7 % ВВП, розумно було б розглянути поетапне підвищення фінансування сектору науки, починаючи з 0,5 % ВВП, з наступним щорічним збільшенням впродовж наступних п'яти років до досягнення показника 1,7 %.

⁵⁸ Більше грошей на книжки та музеї : як сформовано Держбюджет-2024 на культуру. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/11/13/257643>.

⁵⁹ Фінансування науки – шлях до перемоги. URL: <https://svit.kpi.ua/2024/02/01/фінансування-науки-шлях-до-перемоги-2/>.

19 листопада 2024 року Верховна Рада ухвалила закон про державний бюджет на 2025 рік. Із загальної суми видатків у розмірі 3,94 трильйона гривень на культуру виділили 10,5 мільярдів.

Найбільшу кількість коштів виділять на роботу Суспільного мовлення – 2 млрд 175 млн гривень. У 2024 році сума складала 1,8 млрд гривень.

На противагу бюджету 2024 року майже в 4 рази скоротили видатки на Державне агентство України з питань кіно – 170 млн грн (618,3 млн грн у 2024 році).

Вдвічі зменшили фінансування Інституту книги – 278,6 млн грн (466 млн грн у 2024 році). Хоча в цю суму враховують й надання субсидій книгарням, популяризацію читання у світі.

Приблизно на однаковому рівні лишається фінансування Українського культурного фонду (250,7 млн грн) та підтримки бібліотек та музеїв (1 млрд 161 млн грн).

На інші інституції міністерства культури та стратегічних комунікацій кошти мають розподілити так:

Фінансова підтримка національних художніх колективів, концертних організацій – 794,7 млн грн.

Збереження історико-культурної та архітектурної спадщини в національних і державних заповідниках – 770,8 млн грн.

Забезпечення стратегічних комунікацій, інформаційної безпеки, заходів з європейської та євроатлантичної інтеграції – 405 млн грн.

Український інститут національної пам'яті – 69,9 млн грн.

Виробництво та трансляція програм державою, розповсюдження офіційної інформаційної продукції, фінансова підтримка державного іномовлення (Єдиний телемарафон, система іномовлення та Укрінформ) – 1 млрд 510 млн грн.

Фінансування державної програми 1401110 «Фінансова підтримка забезпечення міжнародного позитивного іміджу України...», яку імплементує МЗС, і яка включає публічну дипломатію, закордонних

українців та Український інститут скорочується на 18,7%. Було у 2024 – 80,202 млн., буде – 65 202 млн.

Серед інших, важливих для культури, програм бюджетування також зменшили видатки. Так, Український інститут у 2024 році мав 80,2 млн грн, а вже на 2025 рік суму скоротили до 65 млн грн ⁶⁰.

Станом на «до повномасштабного вторгнення», на 2021 рік, видатки на культуру були 23936,3 млн грн., а на 2025 плануються на рівні 24935,4 млн грн.

Номінально майже нічого не змінилося. Але фактично, з урахуванням зростання цін і девальвації гривні, реальне скорочення видатків становить 35,5%.

В плані на 2024 рік обсяг фінансування культури з державного бюджету становив 6 млрд 174,1 млн. В проекті на 2025 – 5 млрд 260,1 млн. Очікується зростання фінансування з місцевих бюджетів, яке в 2024 планувалося на рівні 18 млрд 861,4 млн., а в 2025 передбачається 19 млрд 675,3 млн ⁶¹.

Отже, майже 80% «культурних» видатків лягають на міста і громади. А значить, інституції і дієвці мусять активно взаємодіяти з управлінцями на місцях, щоб вони не забули врахувати ці потреби. Але прогнози Уряду зовсім не обов'язково будуть реалізовані громадами.

Попри те, що на всіх майданчиках звучить заклик зберегти спадщину і українську ідентичність, і навіть визнати це пріоритетом національної безпеки, фінансування суттєво скоротилося, а значить попереду – стагнація і маргіналізація сфери.

Тому, для вирішення складних соціокультурних проблем необхідне переосмислення сучасної державної політики у сфері культури та науки, її пріоритетних напрямів, завдань і механізмів реалізації. Виникає проблема не

⁶⁰ Держкіно, УКФ та телемарафон : як у бюджеті-2025 зменшили фінансування культури. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/byudzhethet-2025-skilki-koshtiv-vidilili-na-kulturu-304947>.

⁶¹ Сагайдак О. Концептуальна стагнація. Про що говорить проєкт бюджету на культуру 2025? URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/znovu-mizerniy-byudzhethet-na-kulturu-2025-303923/>.

тільки збільшення фінансування культури і науки з державного бюджету, а й удосконалення засобів і механізмів фінансування культури і науки загалом⁶².

Такими новими механізмами сьогодні можна вважати створення управлінськими органами добре продуманих та націлених на розвиток цільових програм, спеціальних культурних проєктів, до яких могли б мати змогу долучитися певні громадські організації, мистецькі спілки та інші представники громадянського суспільства, а також, залучення додаткових джерел фінансування через заохочення до меценатства, благодійництва, спонсорства.

Меценатство ж передбачає некомерційну підтримку діяльності митців, культурних закладів й організацій. Такий метод підтримки культури чи іншої сфери на яку спрямоване меценатство, дозволяє юридичним і фізичним особам продемонструвати власну соціальну відповідальність перед державою, а отже, забезпечити собі хороший соціальний імідж і статус.

Проте, на мій погляд, сьогодні в Україні не достатньо розвинена практика меценатства і спонсорства. Така ситуація, гадаю, пов'язана із неусвідомленням багатьох заможних громадян важливості культурного розвитку суспільства, нації, що позначається на тому ж таки не серйозному відношенні до культури й мистецтва з боку української еліти.

Серед додаткових джерел підтримки й фінансування культурного розвитку можна виділити вклад іноземних інвестицій в організацію та проведення міжнародних конкурсів, реалізацію міжнародних культурних проєктів та програм розвитку.

Досить результативним для реалізації програм розвитку культурної сфери вважається програмно-цільове фінансування. З його допомогою органи виконавчої влади, котрі є відповідальними за сферу культури та її розвиток можуть максимально ефективно використовувати бюджетні кошти свого регіону задля виконання намічених програмних цілей, при складенні

⁶² Малімон В. І. Культурна політика держави як чинник реформування суспільства : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. Івано-Франківськ, 2011.

яких враховуються і перспективи даного регіону, його мистецько-культурний потенціал, і культурно-мистецькі потреби й запити населення, і фінансові можливості місцевого бюджету.

Таким ефективним даний метод робить чіткий, детально прописаний план на короткострокову та середньострокову перспективу, що складається на основі попереднього SWOT-аналізу, який базується за смарт-принципами й котрий власне і допомагає окреслити найбільш важливі питання розвитку, визначити можливості і завдання в залежності від наявності або ж відсутності необхідних ресурсів, а також, визнати перепони на шляху до реалізації такої програми розвитку, які зазначаються у SWOT-аналізі як слабкі сторони та загрози.

Програмно-цільовий метод є досить корисним для дійсної реалізації поставлених управлінськими органами цілей і дозволяє впроваджувати культурно-соціальну політику у життя, переводячи її з площини фантазій та гучних слів у цілком реальні кроки і дії, а передбачені на культурний розвиток ресурси регіону максимально ефективно та прозоро спрямувати за призначенням.

Отже, як бачимо, фінансування культурного розвитку держави загалом та конкретних її регіонів зокрема є одним із ключових питань соціальної політики у сфері культури й мистецтва, завданням якої є збереження культурних традицій, культурної ідентичності та культурної спадщини як головних складових національної безпеки.

2.3 Проблемні аспекти забезпечення розвитку культурного та інтелектуального капіталу

Усвідомити важливість розвитку культурно-інтелектуального капіталу нації як основи національної безпеки і запоруки суспільного розвитку держави, переконана, є необхідним та першочерговим завданням у провадженні гуманітарної політики, вибору її стратегій і тактик. Адже, без належного культурно-інтелектуального суспільного рівня цікавість до

країни, її народу, звичаїв у туриста чи просто представника іншої нації буде обмежена лише географічним розташуванням та економічними можливостями тієї чи іншої держави.

Наша держава розвивається в часи активної, динамічної інтелектуальної діяльності. І це зумовлює стратегію і тактику її соціально-економічного розвитку як європейської держави. Рівень творчої діяльності наших співвітчизників, її масштаби визначатимуть не тільки рівень добробуту українського народу, а й, передусім, нашу політичну й економічну незалежність, наш суверенітет і територіальну цілісність, безпеку і авторитет України на міжнародному рівні та інші параметри престижу і процвітання української нації. Реформування та економічний підйом вітчизняного виробництва повинні базуватися на глибоко продуманій, креативній економічній політиці у сфері використання інтелектуального потенціалу вітчизняної економіки, спрямованості на створення необхідних умов для стабільного примноження та розвитку інтелектуальної власності як найвищої і найпрогресивнішої форми економічних відносин у ринкових умовах ⁶³.

Якщо проаналізувати взаємозалежність рівня культурно-інтелектуального капіталу із туристичною привабливістю й рівнем світової авторитетності на прикладі кількох держав-лідерів на сьогоднішній час, то зможемо помітити прямий наслідок розвитку освіти, науки та культури з наявними лідерськими позиціями цих держав у міжнародній спільноті.

Так, візьмемо до прикладу США, Японію, Великобританію, Францію та Італію і спробуємо простежити таку залежність.

Окрім значної економічної потужності, ми знаємо США завдяки створенню передових інформаційних та технологічних інновацій, винаходів, новітніх сучасних технологій, а отже, достатньо розвинутій науковій базі. До того ж, США славляться своїми високопрофесійними спеціалістами у різних галузях виробництва, управління і т.д. Ну і звісно ж, голлівудські фільми

⁶³ Бошицький Ю. Л. Проблеми права інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. URL: file:///C:/Users/Latitude/Downloads/Chkup_2013_1_52.pdf.

визнані найякіснішими та найпопулярнішими у всьому світі, а імена відомих акторів лише додають їм слави та підтримують міжнародний імідж США на високому рівні.

Багата культурними традиціями Японія приваблює багатьох туристів своєю неповторністю, незвичністю поглядів та побуту. Дбаючи про збереження багатовікової культурної спадщини, ця держава піклується і про розвиток сучасної культури. Значна кількість митців – художників, музикантів, дизайнерів гідно представляють свою батьківщину на міжнародній арені. Відома ця невелика за розмірами держава і значними досягненнями у науковій сфері, створивши багато технічних новинок і внівши помітний вклад у науково-технічний прогрес людства.

Традиції та культура таких західноєвропейських держав, як Італія, Франція, Великобританія не залишають байдужими сучасних поціновувачів прекрасного. Протягом століть ці країни розвивали свою культуру й мистецтво, що знайшло відображення у багатьох відомих музичних та літературних творах, їх жанрах, стилях, художніх шедеврах й архітектурі, також, у славі відомих митців – композиторів, співаків, музикантів, танцюристів, акторів, художників, дизайнерів, архітекторів.

Сьогодні людству цікаві як історична культурна спадщина цих держав, так і їх сучасні культурні традиції, заклади освіти, поступити й навчатися в яких вважається досить престижно. Це все, безумовно, додає туристичної привабливості, шарму, авторитетності переліченим та багатьом іншим європейським державам і націям.

Україна ж, хоч і може пишатися своєю культурно-інтелектуальною спадщиною, її збереження та розвиток не визнається, на жаль, пріоритетним завданням гуманітарної політики.

Так, у нашій державі глибокі культурні корені, цікава історія, самобутні традиції, визнані геніальними твори мистецтва та їх творці, достатньо розвинена система освіти та освітніх закладів, проте постійне недофінансування цих сфер, нечіткі закони пов'язані із цим, сковують

розвиток нашого культурно-інтелектуального потенціалу, який, я вважаю, є досить великим.

До того ж, брак підтримки з боку самої держави та осередків громадського суспільства, створює дещо сумну картину в питаннях забезпечення культурно-інтелектуальної ідентичності та розвитку цього виду капіталу нації, а відтак, її культурно-інтелектуальної безпеки.

Тепер розглянемо кожну із цих проблем зокрема.

Щодо питань розвитку культури, то як уже зазначалося вище, головною проблемою розвитку цієї сфери є недостатнє усвідомлення її важливості, впливу на суспільство, його цінності і навіть на міжнародну політику, який можливо здійснювати за допомогою мистецтва та інших культурних проявів.

Л. Максим'як звертає увагу на позитивну роль європейського державного управління сферою культури і наголошує на ролі державного забезпечення економічної підтримки сфери культури в європейських країнах, що відображають тенденції багатоканального бюджетного фінансування та державного стимулювання щодо залучення позабюджетних коштів на розвиток культури⁶⁴.

Отже, як бачимо, розвиток сфери культури відбувається завдяки фінансуванню як і з державного бюджету, так і з позабюджетних ініціатив.

На відміну від нашої держави, спільнота Європейського Союзу усвідомлює значення культури і мистецтва в процесі об'єднання, консолідації різних націй на основі спільних цінностей та принципів, які власне й створюються за допомогою культури й мистецтва та є основами соціальної, економічної й дипломатичної політики європейських країн, їх цивілізованості та правових засад.

Сьогодні в Україні на культуру виділяються кошти, які становлять менше 2% від надходжень до державного бюджету.

⁶⁴ Максим'як Л. Л. Державне управління у сфері культури : європейський досвід для України : автореферат дисертації кандидата наук з державного управління. Львів, 2012. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis.

Хоча, деякі покращення фінансування сфери розвитку культури, в порівнянні з часткою виплат за минулі роки, простежувалися у період з 2010 по 2013 рік і частково простежуються сьогодні. Проте, ці покращення мають більш формальний характер, аніж реальні кроки у напрямку розвитку, оскільки вони не враховують ані зріст частки ВВП, ані інфляції. То ж, виплати на розвиток культури є досі мізерними. У результаті такої фінансової політики щодо культурного розвитку, помітним є і зменшення професійних кадрів у сфері культури, а відповідно й якості надання культурних послуг.

У результаті такої фінансової політики багато закладів культури, особливо в малих містах і селах, не забезпечують належну якість та обсяги своїх послуг, а отже – і не можуть повністю задовольняти культурні потреби громадян.

Через застарілу матеріально-технічну базу закладів культури, не належних для ефективної діяльності умов, найбільше потерпають саме регіони. Адже, фінансування регіональних закладів культури здійснюється, здебільшого, з місцевих бюджетів, що викликає залежність діяльності цих закладів й процесів розвитку від добробуту того чи іншого регіону і призводить, у результаті, до не збалансованого, не гармонійного розвитку на території нашої держави.

Не менш важливу роль у регіональному розвитку культури відіграє і зацікавленість з боку місцевого керівництва, органів виконавчої влади місцевого самоврядування, а також, усвідомленість такої потреби зі сторони місцевих громад, певних громадських об'єднань.

Наступним проблемним моментом в питанні забезпечення культурного розвитку держави є перенесення пріоритетів управління сферою культури з пошуків можливих шляхів її розвитку на утримання уже існуючих закладів культури. Наслідком такого явища є певний застій у сфері культури та збереження її на невідповідному сучасним вимогам та суспільним запитам рівні, не говорячи уже про міжнаціональний престиж. Простежується й

інертність впровадження методу програмно-цільового фінансування, яка негативно позначається на ефективності управління сферою культури.

Найбільше від цього негативного явища потерпають знову ж таки регіони, у яких не завжди наявна необхідна для забезпечення культурних потреб населення кількість закладів культури, не говорячи уже про їх рівень та стан. За свідченнями деяких дослідників наявного стану розвитку культури в Україні, окремі регіони навіть із не значною кількістю населення мають подекуди значно розвиненішу культурну інфраструктуру, аніж регіони з великою кількістю населення. Така нерівномірність призводить до необхідності, наприклад, здобувати мистецьку освіту чи працювати у цій галузі в інших регіонах, що не зовсім відповідає рівню забезпеченості культурної безпеки таких регіонів.

Для усунення таких недоліків потрібно вдосконалити методику планування розрахунків обсягів видатків на сферу культури. Зокрема, необхідно враховувати ступінь розвитку мережі закладів культури та відмінності регіонів за забезпеченістю закладами культури відносно кількості населення.

Не налагоджена і не розвинута, також, взаємодія суб'єктів управління культури та культурних закладів з суб'єктами господарської діяльності, банківськими й фінансовими структурами.

На правовому рівні залишаються не достатньо врегульованими й питання інтелектуальної власності, правовий статус окремих об'єктів інтелектуального капіталу. Це стосується, у першу чергу, колективних творів, комп'ютерних програм, технічних ноу-хау, а також, комерційної таємниці, порядку оформлення прав на результати інтелектуальної власності і т.д.

Охорона права інтелектуальної власності, у тому числі його захист, повинні відповідати сучасним вимогам, бути демократичними, легкодоступними, прозорими тощо⁶⁵.

Не ведеться й необхідний бухгалтерський облік об'єктів інтелектуальної власності, їх податковий облік, що дає підстави стверджувати, що ці об'єкти перебувають поза правовим полем і є незахищеними у правовій площині.

Такі прогалини у правовому захисті результатів науково-дослідних, технологічних й дослідно-конструкторських робіт, як і недофінансування сфери освіти та науки, гадаю, являються найбільшими стримуючими факторами розвитку інтелектуального капіталу нації.

Визнання інтелектуальної діяльності такою, яка забезпечує успішний розвиток усіх інших форм суспільно-корисної діяльності, зумовлює необхідність зосередити державні можливості – матеріальні ресурси та кошти на всебічному розвитку інтелектуальної діяльності⁶⁶.

То ж, ситуація у забезпеченні розвитку культурно-інтелектуального капіталу в Україні, на превеликий жаль, не дає підстав стверджувати про достатній рівень європейської свідомості нашого суспільства. І, звісно ж, потребує змін.

Адже, продовження наявних тенденцій в управлінні сферами освіти, науки та культури, на жаль, можуть призвести до культурно-інтелектуального занепаду нації, її деградації та втрати національної свідомості й гідності. Оскільки, за моїми переконаннями, саме представники інтелігенції та культурно-інтелектуальної еліти – науковці, вчителі, лікарі та відомі митці є представниками нації та держави, а продукти їх творчої діяльності – нові відкриття, винаходи, твори мистецтва є тими рушійними механізмами науково-технічного й інтелектуально-культурного прогресу, що надзвичайно важливий для національної безпеки в XXI столітті.

⁶⁵ Бошицький Ю. Л. Проблеми права інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. URL: file:///C:/Users/Latitude/Downloads/Chkup_2013_1_52.pdf.

⁶⁶ Бошицький Ю. Л. Проблеми права інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. URL: file:///C:/Users/Latitude/Downloads/Chkup_2013_1_52.pdf.

Отже, державі та суспільству слід усвідомлювати, що лише завдяки високоосвіченим людям нація здатна піднятися на якісно новий рівень свого розвитку. А вихованню таких особистостей сприяє, звичайно, освіта та культура. І саме від рівня розвитку культурно-інтелектуального капіталу залежить майбутнє держави, її майбутніх поколінь.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ВАЖЛИВИХ СКЛАДОВИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Найголовнішими напрямками культурно-інтелектуального капіталу у всі часи людство визнавало рівень моральності та духовного рівня, а також, рівень освіченості населення, розвинутість мережі культурних та освітніх закладів, якість їх підготовки майбутніх спеціалістів та задоволення культурних потреб народу.

Це становить основу культурно-інтелектуальної безпеки держави, а отже, й національної безпеки.

Як відомо, за допомогою культури і мистецтва й завдяки освіті можна моделювати, коректувати і встановлювати систему суспільних цінностей, життєвих принципів, моделі та типи поведінки молоді і різних соціальних груп. Тобто, саме культура та освіта являються факторами суспільного впливу, здійснюють виховну та розвиваючу функції. А такий вплив містить беззаперечну важливість для збереження та підтримки національної безпеки, державного розвитку та гідних позицій у міжнародному просторі.

Головними показниками розвитку суспільства та його культурного багатства, втіленого в матеріалізовані об'єкти культурної спадщини, витвори мистецтва та нематеріальні духовні цінності національного культурно-інтелектуального капіталу, є розвиненість культурної та освітньої інфраструктури конкретних регіонів, областей, районів, міст і сіл України.

Проте, в глобалізованих умовах культурно-інтелектуального розвитку, нових сучасних вимог до його процесів, слід враховувати економічну складову такого розвитку. До того ж, необхідним є й переосмислення механізмів управління сферами культури і освіти, запровадження деяких інноваційних підходів у здійсненні управління та розвиток культурно-

інтелектуального капіталу, враховуючи суспільні інтереси й потреби задля підвищення якості життя населення.

Гадаю, не слід ігнорувати важливі на сьогоднішній день проблеми забезпечення культурно-інтелектуального розвитку, оскільки, в умовах міжнаціонального протистояння, у тому числі культурного та інтелектуального, на стан національної безпеки нашої держави впливають усі здійснені для розвитку суспільства кроки, а також, бездіяльність. То ж, усі досі не розглянуті, не вирішені або відкладені на невизначений період завдання потребують від держави та громадськості їх втілення в реальність без зайвих зволікань.

Культурна та освітня сфери потребують особливої уваги з позицій їх фінансування та забезпечення необхідними для ефективного функціонування матеріалами, засобами діяльності. Адже, маючи певні негаразди в економічно-політичній сфері, гадаю, нашій державі слід опиратися на свої сильні сторони, серед яких і є власне культура, освіта і наука, оскільки незважаючи на відсутність протягом тривалого періоду незалежності, власної держави український народ зумів зберегти та продовжити власні традиції, подарувавши світові багатьох видатних митців та науковців.

Усі ті чи інші конкретні дії задля забезпечення культурно-інтелектуальної безпеки слід розглянути детально і конкретно для кожної сфери зокрема, визначивши поетапні стратегічні кроки.

Збереженню та розвиткові майбутніми поколіннями національної культури, піклуванню про її рівень та професійну якість, а також, що надзвичайно важливо, престижність та конкурентоздатність на міжнародній платформі сприяє наявність і розвиненість мережі культурно-мистецьких, мистецько-освітніх закладів, спеціальних шкіл, студій, вищих навчальних закладів мистецького спрямування задля навчання дітей і молоді. Адже, саме вони – майбутнє самої нації, потенціальні представники держави.

Наявність розвиненої мережі закладів культури, гадаю, важлива і не лише для людей мистецтва чи тих, хто обрав його як майбутню професію, а й для усіх громадян цивілізованого суспільства.

Задля якісної та відлагодженої діяльності мережі таких закладів необхідно, в першу чергу, забезпечити їх належною матеріально-технічною базою, котра б відповідала сучасним вимогам і глобальним викликам, не створювала перепони на шляху до творчої реалізації культурного потенціалу населення.

На жаль, досить часто, саме через брак необхідної матеріально-технічної бази як закладів культури, так і закладів мистецької освіти, рівень їх підготовки та якості надання культурних послуг залишає бажати кращого. Це і відсутність необхідного технічного оснащення культурних закладів клубного типу, студій звукозапису, музичних шкіл, в яких, іноді, немає відповідної для навчання якості музичних інструментів та інші організаційно-матеріальні негаразди багатьох державних закладів культури.

У даному випадку можна простежити суттєву різницю між державними закладами культури та аналогічними приватними. Так, у закладів які фінансуються самостійно більш якісне матеріально-технічне оснащення, що значно впливає на перспективність їхньої діяльності та, як результат, розвиток вихованців.

Проте ж, не кожна обдарована дитина чи доросла людина, яка має бажання засвоїти певні творчі навички, може дозволити собі навчання у приватному закладі. Адже, звісно ж, в оплату навчання у ньому входить й користування сучасною технікою, інструментами і т.п.

Дана ситуація, на мій погляд, скорочує можливості самореалізації населення, їх потенційний розвиток.

Найбільше дана проблема стосується регіонів. Проте, саме з окремих деталей формується одна-єдина цілісна картина матеріально-технічного забезпечення культурних закладів, що, в свою чергу, створює не досить

привабливий імідж самої культури й мистецтва нашої держави як дещо провінційного, консервативного та відокремленого від сучасності.

То ж, вирішення даного завдання полягає саме у ефективному розподілі передбачених на забезпечення культурної сфери коштів.

Можливими є кілька варіантів збільшення фінансування розвитку культури як із державного бюджету, так і позабюджетних фондів.

Повернувшись до початкових стандартів фінансування культурного розвитку, у розмірі не менше восьми процентів з державного бюджету, переконана, цього було б достатньо для належного забезпечення та навіть розвитку вітчизняної культури і мистецтва.

Наступним методом ефективного розподілу місцевого бюджету міг би стати активно впроваджений в управлінську практику принцип програмно-цільового розподілу, суть якого полягає у визначенні спершу конкретних цілей, чіткого визначення стратегій їх реалізації, а потім виділенні необхідних коштів для втілення намічених цілей розвитку у життя.

Також не менш важливою є і громадсько-суспільна підтримка культурного розвитку. Завдяки необхідним фінансовим і суспільним організаціям, громадським рухам та свідомим особистостям, котрі мають певні фінансові можливості у здійсненні меценатської, благодійної та спонсорської діяльності, до того ж, усвідомлюють важливість і почесність свого вкладу у збереження культурно-історичної спадщини, розвиток вітчизняного мистецтва, здійснюється позабюджетне фінансування сфери культури. То ж, необхідним завданням держави є всіляко підтримувати спонсорів і меценатів, визнавати їх діяльність почесною і престижною, заохочувати до благодійництва завдяки внесенню питань розвитку культури в число пріоритетних завдань та акцентуванні уваги на стані культури і її потребах.

До системи культурної сфери відноситься й уся культурно-мистецька інфраструктура держави, в якій особливе місце і статус займають професійні національні колективи, академічні театри опери та балету, інші осередки

високого професійного мистецтва. Їх рівень діяльності та якість підготовки професійних кадрів, на мій погляд, найбільше впливають на культурний національний статус.

На превеликий жаль, сьогодні спостерігається певний дефіцит на професійні мистецькі кадри. Це стосується і як оперних театрів, так і національних драматичних театрів. Так, кількість випускників необхідних вищих навчальних закладів мистецького спрямування значно перевищує наявну кількість культурних закладів у великих містах та регіонах, а кількість претендентів на роботу у них перевищує необхідність у таких кадрах. Це, водночас, дає підстави стверджувати про проблеми працевлаштування колишніх студентів вищих професійних мистецьких закладів, а також про певний дисбаланс у розвитку мережі мистецько-освітніх закладів та самих закладів культури.

Вирішення цієї проблеми, на мою думку, можливе завдяки активації підприємницької діяльності у сфері культури і розширення кількості культурних закладів в результаті відкриття приватних театрів та інших культурних установ, котрі б забезпечували робочими місцями випускників вищих мистецьких закладів та створювали б певну конкуренцію у культурній сфері, цим самим поживляючи, як культурне життя міст, так і якість професійної підготовки зацікавлених у працевлаштуванні мистецьких кадрів.

Іще одним засобом культурно-мистецького поживлення по праву можна вважати розвиток культурних проєктів.

Різноманітні культурні проєкти за культурно-історичними, художніми, напрямами, відродження традиційних народних ремесел, представлених на багатьох фестивалях та мистецьких святкових заходах, розкривають широкі можливості для творчої самореалізації народу, розвиток його знань про традиції, культуру та побут попередніх поколінь.

Це, переконана, надзвичайно важливо для сучасної людини, особливо для свідомості молоді, для якої необхідно зберегти зв'язок з національними культурними коренями, завдяки чому збільшуються шанси на збереження

власного культурного капіталу в умовах світової глобалізації, а відтак, забезпечення культурно-національної безпеки.

Ще хотілося б додати, що державі варто потурбуватися і про розвиток вітчизняної науки, яка сьогодні, здебільшого, полишена на самозабезпечення, а її фінансування здійснюється в основному за рахунок коштів фізичних осіб, що беззаперечно, скорочує можливості до розвитку інтелектуального капіталу держави та розкриття можливостей, наукового потенціалу значної кількості талановитих студентів.

Вирішення цих та пов'язаних із ними проблем можливе завдяки державній підтримки малого та середнього бізнесу, що є джерелом робочих місць, працевлаштування. При цьому, гадаю, повинна активно розвиватися сфера приватних послуг у різних галузях, у тому ж числі й освітній, медичній і т.п.

Отже, підводячи підсумки шляхів забезпечення культурної та інтелектуальної безпеки нашої держави, важливими кроками можна вважати ефективний розподіл фінансових ресурсів за допомогою конкретно визначених пріоритетів розвитку культурно-інтелектуального капіталу населення, впровадження системи розподілу коштів за цільовими програмами, планування доходів та видатків, а також, залучення додаткових джерел фінансування підтримки і розвитку культурно-інтелектуального потенціалу за допомогою спонсорських вкладень, поширення і популяризації меценатської діяльності, надання певних пільг та грантів для реалізації національних можливостей у сфері культури та освіти. А також, створення нових робочих місць для вчорашніх випускників, шляхом підтримки створення приватних закладів культури та освіти, які б на рівні із державними, становили мережу культурно-інтелектуального розвитку та простір для самореалізації населення, забезпечення їх культурних та інтелектуальних, освітніх потреб.

То ж, зважаючи на те, що рівень забезпечення культурно-інтелектуальної безпеки впливає на макроекономічні показники держави та

гідність її міжнародних позицій, а наявний культурний та інтелектуальний капітал нації являється підґрунтям національної безпеки країни, важливим є піклування про забезпечення і розвиток сфер культури та освіти, освітньо-культурного рівня населення й високу свідомість громадянського суспільства, його визнання культури, мистецтва, освіти і науки як одних з найпріоритетніших напрямів державного розвитку.

Об'єднання територіальних громад надало нові можливості для перспективного розвитку сфери культури на місцевому рівні. Вважаємо, щоб втілити ефективні фінансові механізми для перспективного розвитку сфери культури в територіальних громадах, потрібно:

провести моніторинг місцевого населення для визначення кількісної демографічної характеристики громад і географії об'єктів, які становлять культурну інфраструктуру громад;

дослідити кількісні та якісні характеристики виконавчих органів місцевого самоврядування, які займаються питаннями культури;

визначити обсяг фінансування сфери культури в громадах, ураховуючи можливість максимального залучення меценатських коштів і збільшення кількості платних видів послуг; визначити готовність представників культури до навчання, пошуку нових напрямів і форм надання населенню культурно-мистецьких, інформаційних послуг у сфері дозвілля.

Запропоновані підходи дозволять виявити ресурси, які не використовуються, що забезпечить економічну стабільність функціонування установ культури в територіальних громадах, підвищить імідж місцевих територій і розвиток туристичної привабливості.

ВИСНОВКИ

Роблячи висновки з даного дослідження, можна стверджувати, що від стану розвитку культурного та інтелектуального капіталу прямо залежить і національна безпека, оскільки культурний та інтелектуальний капітал є фундаментом національної безпеки.

Розвиток культури та мистецтва є надзвичайно важливим з огляду щодо її впливу на суспільство, його ціннісні орієнтири та формування людської свідомості. Адже у мистецтві та об'єктах культурно-історичної спадщини знайшли відображення моральність та менталітет народу.

Розвиток освіти та науки сприяє розкриттю інтелектуального потенціалу нації, загального розвитку суспільства і держави, її міжнаціональної конкурентоздатності.

Також, розвиток культури, освіти та науки, збереження культурно-історичної спадщини свідчить про стан духовного розвитку нації, її стійкості до глобалізаційних тенденцій сучасності, що являється основним критерієм інтелектуальної безпеки країни.

Забезпечення культурної й інтелектуальної безпеки є одним із головних напрямів гуманітарної політики держави у формуванні її міжнародного престижу, культурного іміджу та національної ідентифікації.

Визначивши сутнісні характеристики понять культурного та інтелектуального капіталу, можна стверджувати, що культурний та інтелектуальний капітал належать до людського капіталу нації. Як і економічний капітал, вони відносяться до важливих ресурсів держави, впливаючи на її конкурентоздатність та перспективність загального розвитку.

Україна насправді наділена значним культурним та інтелектуальним потенціалом, відзначається високим рівнем духовності населення, багатством національних традицій та об'єктами культурно-історичної спадщини. Проте,

наша нація і держава, уособлена в органах публічного управління не достатньо усвідомлюють своїх переваг та можливих перспектив свого розвитку, що проявляється у не достатньо високій оцінці значимості збереження й розвитку культурно-інтелектуального капіталу.

Окресливши вплив культурно-інтелектуального капіталу на стан національної безпеки, можливо дійти висновків, що формування, збереження та примноження культурно-інтелектуального капіталу здатне підняти націю на якісно новий рівень суспільного розвитку, забезпечити її незалежність та гідність ідеологічних, моральних позицій. До того ж, саме завдяки відомим об'єктам культурно-історичної спадщини, архітектурним шедеврам, талановитим і визнаним митцям, відомим й шанованим науковцям, держава стає знаною і поважаною у міжнародній спільноті. А, отже, здатною зберегти свій ідеологічний, культурний та освітньо-науковий суверенітет. І саме завдяки представникам культурно-мистецької й інтелектуальної еліти формується міжнародний імідж тієї чи іншої держави, адже вони являються обличчям держави.

З'ясувавши механізми забезпечення культурної й інтелектуальної безпеки, можливо стверджувати, що при наявному різноманітті шляхів та засобів гарантування культурно-інтелектуальної безпеки, не всі механізми забезпечення розвитку культурно-інтелектуального капіталу є достатньо відлагодженими на парактиці та приведені в дію. Тож, незважаючи на наявні позитивні тенденції останніх років, слід більш детально підійти до практичного вітілення забезпечення й розвитку сфер культури та науки, заручитися більшою підтримкою громадськості в обличчі юридичних та окремих фізичних осіб.

Виокремивши проблемні аспекти розвитку культурно-інтелектуального капіталу України стає очевидним, що не достатній розвиток культури та освіти спричинений, здебільшого, незначним фінансуванням мистецько-культурної та освітньо-наукової сфер гуманітарної політики, неефективним використанням коштів державного бюджету та коштів місцевих бюджетів.

Паралельно з цим, деякі позитивні зміни у фінансовій забезпеченості культурних та освітніх закладів окремих регіонів спричинені процесами децентралізації, яка охопила практично всі регіони України за останні п'ять років. Завдяки збереженню коштів на місцях та їх розподілу з огляду на потреби регіонів, стало більш можливим зосередитись на культурно-мистецьких та освітніх потребах конкретного регіону.

Розкривши способи забезпечення культурної та інтелектуальної безпеки як важливої складової національної безпеки України бачимо, що в Україні формально використовуються усі способи та засоби збереження культурно-інтелектуального капіталу. Проте, важливим є більш практичне втілення вибраних стратегій, а отже, більш детально продумані усі нюанси втілення програм розвитку в реальність нашого суспільства.

Визначено шляхи збереження та розвитку культурно-інтелектуального капіталу нації, котрі здатні зберегти, примножити національний культурно-інтелектуальний капітал та забезпечити розвиток культури, мистецтва, освіти і науки України, виходячи із тієї ситуації, тієї реальності, яка зараз існує для нашої держави.

Серед шляхів розвитку культурного та інтелектуального капіталу можна виокремити впровадження нових засобів додаткового фінансування сфер культури та освіти, спроби активувати громадськість шляхом культивування ідеї важливості, необхідності культурно-інтелектуального розвитку, а також, перейняття кращого світового досвіду в процесах забезпечення й розвитку культури, мистецтва, освіти і науки.

Як підсумок, можу сказати, що Україна справді впевнено крокує до свого європейського майбутнього, роблячи поступово вагомі кроки. І хоча, на шляху до цієї мети трапляються певні труднощі, наша держава, переконана, усвідомлює усю важливість свого європейського вибору, а відтак, і необхідність відповідати європейським стандартам, у тому числі й в таких важливих для національної безпеки напрямках, як культурна та наукова сфери. А для цього у нас є значний потенціал і широкі перспективи розвитку.

То ж, важливо лиш усвідомити їх та спрямувати необхідні зусилля і ресурси на подальше вдосконалення, культурно-інтелектуальний розвиток нашої держави.

Перспективними будуть подальші дослідження стану розвитку культурного й інтелектуального капіталу України, розширення мережі закладів культури і освіти та механізмів покращення якості їх діяльності, що позначалося б на стані розвитку суспільства і функціонування всіх систем, завдяки якісній підготовці спеціалістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний звіт. Стан фінансування культури та мистецтва з місцевих бюджетів у 2022 році : основні тенденції. Київ, 2023. 183 с.
2. Артеменко Л. Б. Людський капітал : наукові підходи та стан формування в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2016. Т. 50. № 1. С. 22–31.
3. Більше грошей на книжки та музеї : як сформовано Держбюджет-2024 на культуру. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/11/13/257643>.
4. Борканюк А. Культурна безпека особистості як мета культурної політики держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Філософія. 2011. Вип. 9. С. 81–86. URL: http://www.nbu.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2011_9_11.
5. Бошицький Ю. Л. Проблеми права інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. URL: file:///C:/Users/Latitude/Downloads/Chkup_2013_1_52.pdf.
6. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XVI-XVIII ст. Том 2 : Ігри обміну. Київ : Основи, 1997. 745 с.
7. Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал (теоретичний аспект). *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 16–27.
8. Бюджет України (Budget of Ukraine) 2014. Статистичний збірник. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/f7ac719b6477833a77bb7e740ab463c7.pdf>.
9. Держкіно, УКФ та телемарафон : як у бюджеті-2025 зменшили фінансування культури. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/byudzhet-2025-skilki-koshtiv-vidilili-na-kulturu-304947>.
10. Дзвінчук Д. І., Лютий М. О., Панасюк Р. В., Петренко В. П. Інтелект у публічному управлінні ресурсами територіальних громад України : монографія / За заг. ред. Дзвінчука Д. І., Петренка В. П. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2023. 368 с.

11. Дорогою ціною : як держава фінансує культуру під час війни. URL: <https://ants.org.ua/dorogoyu-czinoyu-yak-derzhava-finansue-kulturu-pid-chas-vijni>.
12. Жаровська Г. Вимір безпеки в умовах війни : правове та психологічне забезпечення. URL: <https://law.chnu.edu.ua/vymir-bezpeky-v-umovakh-viiny>.
13. Жулинський М. Нація. Культура. Література : національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. Київ : Наукова думка, 2010. 560 с.
14. Журавльова І. В. Інтелектуальний капітал як об'єкт захисту в системі фінансової безпеки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 57–61.
15. Ігнатченко І. Засади публічного адміністрування у сфері культурної безпеки України як складники адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 135–142.
16. Кендюхов О. В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом : монографія. Донецьк : ДонУЕП, 2008. 363 с.
17. Кендюхов О. В. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.04. НАН України. Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2007. 31 с.
18. Коломієць Т. В. Механізм управління інтелектуальним капіталом підприємств аграрного сектору економіки. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Вінниця, 2021. 240 с.
19. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
20. Лопушинський І. П., Ковнір О. І. Національно-патріотичне виховання як невід'ємна складова забезпечення національної безпеки України. *Ціннісний вимір політичної діяльності : збірник наукових праць /*

Редколегія : Ю. М. Бардачов – голова; Ф. Г. Семенченко, Ю. О. Ватуля та ін.
Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2019. С. 94–99.

21. Максим'як Л. Л. Державне управління у сфері культури : європейський досвід для України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. Львів, 2012.
URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.

22. Малімон В. І. Культурна безпека як важлива складова сталого розвитку та національної безпеки. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2695/2677>.

23. Малімон В. І. Культурна політика держави як чинник реформування суспільства : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. Івано-Франківськ, 2011. 18 с.

24. Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 352 с.

25. Марченко О. С. Інтелектуальна безпека як складова економічної безпеки суб'єктів господарювання. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6897/1/Marchenko.pdf>.

26. Матвієць М. В., Кузнецов К. А. Інтелектуальний потенціал в контексті економічної безпеки. URL: www.confcontact.com/2017-ekonomika-i.../10_matviets.htm.

27. Махомет Ю. В. Сутнісна характеристика і структура інтелектуального капіталу підприємства. *Економічний простір : збірник наукових праць*. Дніпропетровськ : ПДАБА. 2009. № 25. С. 221–229.

28. Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/46.pdf.

29. Олейнікова Л. Г., Веремєєнко О. О., Нагаєць С. В., Щерба В. О. Інтелектуальний капітал як основа національної безпеки держави. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2024/04/4.24._topic_Oleynikova-L.H.-Veremieienko-O.O.-Nahaiets-S.V.-Shcherba-V.O.-190-195.pdf.

30. Основи економічної безпеки : підручник. / Бандурка О. М. та ін. Харків : НУВС, 2003. 236 с.
31. Про авторське право і суміжні права : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>.
32. Про бібліотечну справу : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр#Text>.
33. Про видавничу справу : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-вр#Text>.
34. Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15#Text>.
35. Про кінематографію : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр#Text>.
36. Про культуру : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.
37. Про музеї та музейну справу : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text>.
38. Про національну безпеку України : закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
39. Про охорону археологічної спадщини : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>.
40. Про охорону культурної спадщини : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.
41. Про театри і театральну справу : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2605-15#Text>.
42. Ревак І. О. Інтелектуальна безпека – невід'ємна складова інформаційної безпеки України. URL: <http://cybersafetyunit.com/intellektualnayabezopasnost-neotemlemaya-sostavlyayushhaya-informatsionnoy-bezopasnostiukrainyi>.

43. Ручка А. Культурний капітал сучасного українського соціуму : стан та особливості реалізації. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/ruchkatyaglo/ruchka001.pdf>.
44. Сагайдак О. Концептуальна стагнація. Про що говорить проект бюджету на культуру 2025? URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/znovumizerniy-byudzheth-na-kulturu-2025-303923/>.
45. Саюк О. О. Концепція сталого розвитку як необхідна складова побудови оптимальної моделі суспільного розвитку. URL: <http://vestnikzgia.com.ua/article/download/42597/39114>.
46. Стратегія національної безпеки України : указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
47. Фінансування культури, медіа та захисту прав дітей : у Комітеті з питань гуманітарної та інформаційної політики проаналізовано проект Державного бюджету на 2024 рік. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/241512.html.
48. Фінансування науки – шлях до перемоги. URL: <https://svit.kpi.ua/2024/02/01/фінансування-науки-шлях-до-перемоги-2>.
49. Формування доданої вартості транснаціонального продукту : [монографія] / [М. Коваленко, В. Лисюк, Н. Рогальська]. Х. : ХНТУ, 2010. 285 с.
50. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
51. Чупрій Л. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 35–41.
52. Чухно А. А. Інтелектуальний капітал : сутність, форми і закономірності розвитку. *Економіка України*. 2002. № 11. С. 48–55.
53. Шиманська О. Джон Гелбрейт – видатний теоретик нового індустріального суспільства. URL:

<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/13339/1/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD%20%D0%93%D0%B5%D0%BB%D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%20-%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf>.

54. Як розвивати культуру в громадах : можливості, ресурси, виклики. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12801>.

55. Becker G. Investment in Human Capital : A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. Chicago : The University of Chicago Press, 1953. 49 p.

56. Becker G. S. Investment in Human Capital : A. Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. Supplement. Oct., 1962. P. 9–49.

57. Bontis N. Intellectual capital : an an exploratory study that develops measures and models. *Management Decision*. 1998. № 2. Vol. 36. P. 63–76.

58. Brown H. Thinking About National Security. Defense and Foreign Policy in a Dangerous World. Colorado, 1983.

59. Edvinsson L. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Roots / Edvinsson L., Malone M. N. Y. : Harper Business, 1997. 225 p.

60. Fisher I. The Natura of Capital and Income. London, 1927. URL: https://docs.ufpr.br/jrgarcia/macroeconomia_ecologica/Livros/Nature%20of%20Capital%20and%20Income%20-%20Irving%20Fischer.pdf.

61. Kevin A. Hassett and Robert J. Shapiro. What Ideas Are Worth : The Value of Intellectual Capital and Intangible Assets in the American Economy. Sonecon, 2012.

62. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. Vol. 51. № 1 (Mar., 1961). P. 1–17.

63. Stewart T. A. The Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. N. Y. ; L. : Doubleday / Currency, 1997. 389 p.

64. Sveiby K. E. Intellectual Capital and Knowledge Management. URL: <https://www.sveiby.com/files/pdf/whatisknowledgemanagement.pdf>.